

CARLES GERHARD,
COMISSARI DE
LA GENERALITAT A MONTSERRAT (*)

per Josep Massot i Muntaner.

Carles Gerhard és un home que fins ara ha restat gairebé desconegut: el *Diccionari biogràfic* Albertí ni tan sols l'esmenta i la *Gran Enciclopèdia Catalana* li dedica només tres ratlles elementals i no prou exactes. Tanmateix, l'aparició de les seves extenses memòries *Comissari de la Generalitat a Montserrat* permet de revalorar-ne la figura i de saber-ne un bon nombre de coses. D'altra banda, aquestes memòries són un document històric de primer ordre que, al llarg de les seves vuit-centes i tantes pàgines, dona nova llum no solament sobre la petita i la gran història de Montserrat durant els anys de la República i de la guerra civil, sinó també sobre el govern de la Generalitat i fins i tot sobre el govern central, atès que Montserrat es convertí entre el 1936 i el 1939 en un centre d'atracció per a alguns dels polítics més eminents de Catalunya i de l'Estat espanyol i que s'hi celebrà una de les últimes sessions de Corts de la República. És imprescindible, doncs, d'intentar una primera aproximació a la biografia de Gerhard i d'assenyalar –en la impossibilitat de dur a terme un treball exhaustiu que resultaria inacabable– algunes de les característiques de les seves memòries, que des d'ara figuraran entre els llibres de capçalera per a la història de la guerra civil.

Esbós biogràfic

Carles Gerhard i Ottenwaelder, nat a Valls (Alt Camp) el 1899, pertanyia a una família d'origen estranger: el seu pare era de la Suïssa alemanya i la seva mare d'Alsàcia. El pare, comerciant de vins, s'establí cap al 1893 a Valls, on nasqueren també els altres dos germans de Carles Gerhard, Ferran –que continuà el negoci patern– i Robert, el germà gran, que esdevingué un músic famós i morí a Cambridge –exiliat– el 1970.⁽¹⁾ Carles estudià a la Suïssa francesa i a la Suïssa alemanya,⁽²⁾ i hi practicà el francès i l'alemany, que coneixia des de la infantesa i que contribuïren a eixamplar la seva *Weltanschauung*: l'únic biògraf vallenc que s'ha ocupat una mica d'ell el

descriu com a «home de saber ampli» i d'«extensa cultura»⁽³⁾, i les seves memòries permeten d'adonar-se del seu interès pels llibres i del seu coneixement de la cultura clàssica. En tornar a Catalunya, treballà al negoci d'exportació de vins del seu pare i, «gairebé ultrapassada la joventut»,⁽⁴⁾ es llicencià en dret a la universitat de Múrcia.⁽⁵⁾ No exercí mai la seva carrera, però sens dubte li fou molt útil per a l'activitat política, a la qual havia de dedicar els millors anys de la seva vida. En efecte, «a l'adveniment de la República la política el xuclà»: ⁽⁶⁾ pocs mesos després del 14 d'abril de 1931, entrà en contacte amb la Unió Socialista de Catalunya, fundada el 1923 i reorganitzada en 1930-31 per Manuel Serra i Moret i Rafael Campalans, i s'hi adherí sense reserves.⁽⁷⁾

La militància de Gerhard en la USC li permeté de tractar Campalans, Josep Xirau,⁽⁸⁾ Serra i Moret,⁽⁹⁾ i sobretot Joan Comorera, secretari del partit, que tingué cura de constituir a Valls –amb Gerhard i cinc o sis amics seus– una secció local de la USC.⁽¹⁰⁾ L'octubre de 1932, quan foren convocades eleccions al nou Parlament de Catalunya, previst per l'Estatut d'Autonomia aprovat pocs mesos abans, fou Comorera mateix que suggerí el nom de Carles Gerhard perquè fos inclòs a la candidatura d'USC –coalitzada en aquell moment amb Esquerra Republicana de Catalunya– per la província de Tarragona,⁽¹¹⁾ i hi resultà elegit sense dificultat. Això l'obligà a «abandonar els estudis i els afers», la seva «vida plàcida del poble i de la llar», la seva «tranquil·litat» i les seves «afeccions»,⁽¹²⁾ i empès pels seus companys de partit, els seus amics i fins i tot la seva muller –Teresa Hortet i Mallafre, de la Selva del Camp, amb la qual era casat des del 1927–, es llançà «pels viaranyos atzarosos de la política on tants desencisos i tantes amargors» l'«esperaven».⁽¹³⁾

Gerhard, jove i conciliador –Carles Pi i Sunyer, d'Esquerra Republicana, diu d'ell que «era reservado, eficiente y más tolerante» que els altres diputats de la USC–,⁽¹⁴⁾ féu de seguida un bon paper al Parlament: en fou un dels quatre secretaris, formà part de diverses comissions permanents i d'algunes comissions especials, intervingué en la discussió sobre la llei de successió intestada i signà, juntament amb Josep Andreu i Abelló, el dictamen sobre la llei d'Arrendaments Urbans (16 de juliol de 1936).⁽¹⁵⁾

Coherent amb el seu tarannà i amb les seves conviccions, Carles Gerhard patí molt en el petit món de la política, on massa vegades les suposades «figures sobresortints» eren, vistes de prop, «uns éssers vulgars, esquifits, miserables sovint, sense coratge ni ideal, atents només a destacar cadascú per tots els mitjans sobre l'escenari de la popularitat, sensibles a l'afalac més trivial, estimulants-lo i pagant-lo, cultivant amb vanitat d'histrions decadents l'aparença, el gest, el to de la veu, el pentinat i els detalls d'indumentària (...) i procurant en tot moment concentrar sobre seu els reflectors de la premsa i de l'opinió, com si allí l'únic que comptés fos no pas el bé públic –qui hi pensava?– sinó l'èxit personal».⁽¹⁶⁾ Gerhard no es trobava bé dins aquesta «gran farsa», dins «aquell món de la intriga, de l'enveja, de l'ambició i la cupiditat, on s'arriba exclusivament a cops de colze i on els sentiments i els afectes no compten».⁽¹⁷⁾ Dins les seves modestes possibilitats, va mirar de contrarestar «aquella onada de demagògia» i folia desfermades que ja feien presagiar el cataclisme que s'apropava» i, en els articles que anava enviant al setmanari local de Valls, «Treball», «en lloc d'excitar les passions i afalagar els baixos instints», mirà de formular reiteradament «apel·lacions al bon sentit i a la mesura, al respecte i a la consideració pels adversaris», i d'advertir «d'on aquell joc de les passions i dels egoismes ens havia fatalment de portar».⁽¹⁸⁾

La desil·lusió de Gerhard arribà al màxim quan el seu partit, el juliol de 1936,

«es fusionà amb altres petits nuclis marxistes existents a la nostra terra (...) i es convertí en el PSUC (...) que s'adherí aleshores a la Tercera Internacional». ⁽¹⁹⁾ Ell mateix ha deixat ben clar que, «com tants altres companys de l'antiga USC, no vaig adherir mai íntimament la posició comunista, car no es canvia l'íntima manera de pensar i de sentir de l'individu pel simple fet del vot d'una majoria», ⁽²⁰⁾ i en escriure les seves memòries es definia —com «quan vaig ésser efectivament conduït a adoptar posició i vaig ésser diputat al Parlament de Catalunya»— com «un socialdemòcrata de formació liberal, un humanista i un enamorat de Catalunya». ⁽²¹⁾ Així i tot, no va decidir-se a deixar el partit, en part perquè li'n mancà l'impuls o, si es vol, el coratge que calia per a fer-ho» en plena guerra civil, i en part perquè, com molts altres companys, pensava que fóra possible «i en tot cas més pràctic reconduir el partit (...) cap als viarans de moderació i d'humanisme que mai no hauria hagut d'abandonar». ⁽²²⁾ De tota manera, es mantingué «discretament al marge» del PSUC i pogué «perseverar en aquesta actitud fins al final de la guerra sense fer violència a les relacions i amistats personals que m'hi lligaven i respecte de les quals he servat i penso servir tothora, per damunt de les divergències ideològiques que temporalment puguin separar-me'n, una estricta fidelitat». ⁽²³⁾

Al començament del mes d'agost de 1936, poques setmanes després de l'aixecament dels militars que ocasionà un trasbals espantós a Catalunya i arreu de l'Estat espanyol i donà origen a una guerra civil que s'havia de prolongar durant tres anys, Carles Gerhard fou «nomenat Conservador de tots els edificis de Montserrat i de tots els objectes que continguin», amb la missió d'organitzar «el funcionament dels diversos Serveis». ⁽²⁴⁾ En aquell temps, Montserrat depenia de la Conselleria de Cultura de la Generalitat, és a dir, de Ventura Gassol, el qual havia fet els possibles i els impossibles perquè els monjos i el monestir no fossin afectats per l'onada de follia que plajava sobre el país. En un primer moment, hi envià el seu convilatà Joan Puig i Ferrer, el qual ha deixat novel·lades les seves experiències montserratines a *Les profanacions*. ⁽²⁵⁾ Aviat, però, Puig i Ferrer esdevingué conseller de Sanitat i d'Assistència Social i Gassol el volgué substituir per una persona menys arrauxada i diplomàtica. ⁽²⁶⁾ Gerhard mateix ens explica que Gassol li digué que havia pensat en ell «per vetllar la conservació del monestir de Montserrat», ja que preferia «confiar aquell càrrec a una persona d'un partit més avançat que el seu (Esquerra Republicana de Catalunya), teòricament si més no, per tal d'evitar recels i suspicàcies», amb la condició que, com era el cas de Gerhard, «li oferís totes les garanties de tacte, discreció i equanimitat que en aquells moments eren requerides». ⁽²⁷⁾

No oblidem que Carles Gerhard no havia deixat mai «de conversar i discutir amicalment tot tenint-hi bones relacions d'afecte i d'estimació» amb els seus adversaris polítics, ⁽²⁸⁾ i que, com es veu ben clar al llarg de les seves memòries, bé que era agnòstic, sentia un profund respecte pel fet religiós i li agradava que la seva muller fos creient. Per això, ell mateix comprengué que, atès que Ventura Gassol —malvist per les seves conviccions religioses— havia rebut pressions perquè no enviés a Montserrat «algú massa suspecte de "clericalisme"», el seu nomenament resultava satisfactori, «ja que, per una banda, en tant que diputat socialista, jo no podia inspirar lògicament recel d'aquella mena, i d'altra banda, ell coneixia prou bé la meua formació i els meus sentiments per a saber que jo havia de procurar complir aquella comesa amb tot l'interès i tot l'amor, si més no, que la cosa de Montserrat postulava». ⁽²⁹⁾

Ben aviat, Gerhard s'instal·là a Montserrat, juntament amb la seva muller —que ell anomenava familiarment Teresita—, amb els seus dos fills —un nen de vuit anys,

Carles, i una nena de cinc i mig, Maria-Teresa-, amb els seus pares i amb una noia de servei, Raquel Fabra i Clariana, de Valls. L'estada al monestir –on s'arranjà unes quantes habitacions que durant molts anys foren anomenades «el pis d'en Gerhard»– s'allargà fins al final de la guerra, ja que els successius consellers de Cultura –Josep Tarradellas, Antoni M. Sbert i Carles Pi i Sunyer– el mantingueren al seu lloc, tot i no pertànyer al mateix partit. «Amb tots ells –comenta Gerhard mateix– m'unien també bones relacions personals d'amistat i d'afecte i tinc per la meua banda la consciència ben tranquil·la d'haver-me conduït tothora a llur respecte amb absoluta lleialtat». ⁽³⁰⁾ Només l'allunyaren de la seva Comissaria –com hom l'anomenà segons la moda del moment, bé que sense cap justificació oficial– els afers quotidians que l'obligaven a resoldre qüestions als múltiples despatxos de Barcelona –no solament a la Generalitat, sinó a les diverses oficines de partits i sindicats i, més endavant, del govern central–, les responsabilitats parlamentàries ⁽³¹⁾ i la dolorosa malaltia de la seva muller, que finalment fou enterrada a Montserrat –com ho havia estat abans el seu pare–, després de llargues estades a Barcelona i d'un viatge a França. Ja tindrem ocasió de comentar la tasca decisiva de Gerhard a Montserrat i l'extraordinària aportació a la història del monestir que representen les seves memòries.

D'altra banda, els anys de la guerra Carles Gerhard rebé diversos nomenaments al servei de la Generalitat. El 19 de gener de 1937, el cap del negociat primer del departament de Cultura, Vila, li comunicà «que el senyor Conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, per ordre de 11 dels corrents, va resoldre designar-vos Vocal del patronat de la Biblioteca de l'Ateneu de Barcelona, en representació de la Conselleria de Cultura». El 27 d'agost del mateix any, el sots-secretari d'Economia, E. Ruiz i Ponseti, li féu saber que «per Decret del 13 dels corrents, publicat en el Diari Oficial del dia 22, sou nomenat President de l'Organisme consultiu encarregat d'informar en totes les qüestions plantejades que facin referència a la producció, transformació i distribució de la fusta». El 3 de setembre de 1937, el sots-secretari de Justícia, E. Ragasol, li comunicà que el President de la Generalitat, «amb data d'avui», havia decretat que, «per exigir-ho les necessitats del servei, a proposta del Conseller de Justícia i d'acord amb el Consell», era «nomenat Magistrat d'Audiència, amb destinació a l'Audiència Territorial de Barcelona, i a les ordres del seu President, el ciutadà Carles Gerhard i Ottenwaelder». El 5 de desembre de 1938, Ruiz i Ponseti li donava coneixement d'una Ordre del Conseller d'Economia, del dia 1 del mateix mes, segons la qual «és nomenat amb caràcter interí, Cap de Negociat de 1.ª del Departament d'Economia, el Lletrat Carles Gerhard i Ottenwaelder, amb l'haver de 12.000 pessetes anuals, que se li faran efectives amb càrrec als crèdits extraordinaris. Aquest funcionari quedarà adscrit al Negociat d'Assessoria Jurídica d'aquest Departament». Cinc dies després, el 10 de desembre, Ruiz i Ponseti mateix l'informava d'una altra Ordre del Conseller d'Economia, del 3 de desembre, segons la qual Gerhard era nomenat «representant del Departament d'Economia en la "Sala de Reclamacions d'Estrangers" del Tribunal de Cassació (*sic*) de Catalunya». ⁽³²⁾ No sabem fins a quin punt aquests càrrecs l'ocuparen i com pogué conjuminar-los amb la resta de les seves activitats. En tot cas, a l'arxiu de Montserrat han quedat restes d'informes sobre problemes de la fusta –que devia revisar– i d'altra paperassa legal.

El 28 de gener de 1939 –dos dies després de la caiguda de Barcelona i quan la pèrdua de Catalunya ja era imminent– Gerhard creuà la frontera i s'establí al Nivernès, a la petita ciutat de Pougues-les-Eaux, prop de Nevers, on una germana de la seva mare era casada amb el propietari d'un hotel. Fou ben acollit per aquests oncles, que li facilitaren una manera digna de guanyar-se el pa de l'exili: portar la

comptabilitat de l'hotel. En la tranquil·litat de la ciutat-balneari de Pougues-les-Eaux escriví els seus records de Montserrat, amb els quals barrejà tot d'episodis de la seva vida i de la seva família i un seguit de reflexions sobre les causes que havien dut al desgavell de 1936 i a la derrota de 1939.⁽³³⁾ Després de l'entrada dels alemanys a França, el juny de 1940, fugí cap a Marsella, decidit a embarcar-se, com tants altres catalans, cap a Amèrica, però no ho aconseguí i hagué de cercar un refugi més segur a Suïssa, el país del seu pare. Carles Pi i Sunyer ens fa saber que Carles Gerhard informà per telegrama al seu germà Robert, exiliat a Cambridge, que Josep Tarradellas i Ventura Gassol –en perill de mort a França– havien arribat a Suïssa, i fou a través de Gerhard que Tarradellas sabé l'adreça de Pi i Sunyer a la Gran Bretanya i s'hi pogué posar «novament en relació directa».⁽³⁴⁾

En morir Antoni Rovira i Virgili, el desembre de 1949, Manuel Serra i Moret va assumir la presidència del Parlament de Catalunya a l'exili i Carles Gerhard s'apressà a enviar-li «la seva adhesió amb càlids elogis a la seva persona».⁽³⁵⁾ Tanmateix, aquesta presidència no fou acceptada pels diputats residents a Mèxic, instigats per Josep Tarradellas.⁽³⁶⁾

Al començament de 1952, desenganyat i veient que el retorn de la democràcia a l'Estat espanyol no era previsible de moment, Carles Gerhard partí amb la seva família cap a Mèxic, on tants catalans havien trobat acolliment i s'havien creat una situació.⁽³⁷⁾ S'hi dedicà principalment a traduir de l'anglès, del francès i de l'alemany per a diverses editorials. Entre les seves pulcres publicacions es destaquen sobretot diverses obres de Günter Grass: *El tambor de hojalata*, *Años de perro* i *Anestesia local*.⁽³⁸⁾ El 7 de maig de 1954, Gerhard assistí, a la residència de l'Ambaixada republicana espanyola de Mèxic, a la primera reunió del Parlament català a l'exili, que havia d'elegir un nou president de la Generalitat, després de la renúncia de Josep Irla, i hi actuà com a secretari, juntament amb Antoni Dot i Josep Folch. En aquesta sessió, que elegí president de la Generalitat Josep Tarradellas, Carles Gerhard fou escollit com a membre de la Diputació Permanent del Parlament, juntament amb altres cinc companys.⁽³⁹⁾

D'aleshores ençà fins a la seva mort, el desembre de 1976, no consta que Gerhard tingués cap intervenció pública en la política catalana, de la qual es trobava desil·lusionat, fora de la signatura de dos documents que diversos diputats del Parlament de Catalunya redactaren el 14 d'abril de 1958 i el 13 de març de 1959 sobre el dret del poble català a determinar lliurement el seu futur.⁽⁴⁰⁾

Les memòries de Gerhard, font per a la història de Montserrat

Gràcies a les memòries que Carles Gerhard escriví al començament del seu exili tenim un quadre complet de les vicissituds per què passà el santuari de Montserrat durant els tres anys de la guerra civil, traçat per una persona culta i sensible, que hi tingué un càrrec de màxima responsabilitat i que es preocupà tant com pogué perquè Montserrat fos conservat amb tota cura i perquè estigués a l'abast dels visitants.

En primer lloc, Gerhard fa un ràpid resum dels fets esdevinguts al monestir des del 19 de juliol de 1936 fins al seu nomenament com a comissari. Es tracta d'una visió forçosament incompleta i no sempre del tot exacta, però ben interessant des del moment que recull el testimoniatge de protagonistes destacats: el dels primers mossos d'esquadra que ocuparen el monestir en nom del conseller de Governació i de la Generalitat i ajudaren el doctor Joan Soler i Pla –enviat del conseller de Cultura–⁽⁴¹⁾ i el primer comissari Joan Puig i Ferrer, en la seva difícil missió de salvar el monestir i de protegir les vides dels monjos i dels centenars d'estiuejants que residien en

aquells moments al santuari;⁽⁴²⁾ i el del pintoresc Joan Busquets, petit industrial de Monistrol que s'havia fet famós pels seus plets amb la comunitat de Montserrat i que aviat esdevingué el braç dret de Puig i Ferrer i de Gerhard.⁽⁴³⁾ Pel cantó dels monjos, com és lògic, els testimoniatges recollits per Gerhard són molt menys valuosos: a més del que poguessin dir-li els treballadors addictes al monestir que hi continuaren prestant el seu servei, degué parlar-ne més d'un cop amb el germà Carles Areso (Gabino de nom de fonts), que continuà fent de porter del monestir amb el beneplàcit de les autoritats, fins que el 30 de gener de 1938 fou empresonat a causa de la seva pertinença a una centúria de falange clandestina,⁽⁴⁴⁾ i en parlà també –com ell mateix assenyalà– amb dom Odó (Miquel) Querol, aleshores sots-diacon, que després de la guerra abandonà la vida monàstica i ha esdevingut un musicòleg eminent.⁽⁴⁵⁾

En segon lloc, trobem una detallada descripció del monestir i del santuari tal com es trobava l'agost de 1936, i una relació de les obres –sovint de millora i, en algun cas, de destrucció–⁽⁴⁶⁾ que hi foren realitzades els anys de la guerra. Tot fent aquesta descripció, Gerhard ens explica com alguns monjos malalts havien romàs al monestir, agombolats pel pare Manuel Rosés,⁽⁴⁷⁾ i com havien estat duts ràpidament a Montserrat –amb la finalitat de donar-li una destinació que en justificqués la «incautació» al servei del poble– alguns malalts de tuberculosi, juntament amb els metges i les infermeres que se n'ocupaven.⁽⁴⁸⁾ Continuaren també a Montserrat, durant alguns mesos, les monges que tenien cura dels rentadors.⁽⁴⁹⁾

En tercer lloc, Gerhard conta els seus esforços per tornar a posar en marxa l'economia de Montserrat i per continuar donant feina als treballadors del santuari i de les granges annexes, tot superant l'anarquia i l'alegre improvisació dels primers moments. A part d'obtenir un control més rigorós d'entrades i sortides i d'estimular les explotacions agrícoles –molt importants a causa de la manca progressiva de queviures–, aconseguí que Montserrat fos novament un centre d'atracció turística, visitat per milers de persones.⁽⁵⁰⁾

En quart lloc, al llarg de les pàgines del llibre de Carles Gerhard veiem com Montserrat esdevingué un lloc de recer i de reflexió on es donaven cita personatges importants de la política del moment: Manuel Azaña el convertí en «casa presidencial» durant uns quants mesos (novembre 1936 - gener 1937);⁽⁵¹⁾ Lluís Companys hi tingué llit parat i hi acudí moltes vegades, algun cop en moments difícils;⁽⁵²⁾ Antoni M. Sbert hi treballà amb assiduïtat,⁽⁵³⁾ i hi feren cap també Joan Comorera,⁽⁵⁴⁾ Josep Terradellas⁽⁵⁵⁾ i altres polítics i intel·lectuals catalans, els quals «no solament hi pujaven a visitar el monestir, sinó que alguns s'hi quedaven uns quants dies per reposar o per treballar, de manera que a l'interior del convent hi teníem sovint diversos despatxos ocupats per persones amb alts càrrecs de la nostra política, fins a tal punt que, de vegades, atès al nombre de consellers que hi coincidien, hom hauria pogut celebrar-hi perfectament consell de govern».⁽⁵⁶⁾ Hi residiren també artistes com Josep Viladomat⁽⁵⁷⁾ o Hermen Anglada-Camarasa,⁽⁵⁸⁾ que hi trobaren un amable refugi en una època turbulenta en múltiples sentits; polítics com l'enigmàtic militant comunista «Pedro»;⁽⁵⁹⁾ militars com l'heroi del 19 de Juliol a Barcelona Antonio Escobar;⁽⁶⁰⁾ músics com Robert Gerhard, el germà de Carles;⁽⁶¹⁾ metges com Josep Trueta, bon amic dels Gerhard,⁽⁶²⁾ i fins i tot eclesiàstics com el curiós ex-jesuíta Joan Vilar i Costa, que feia propaganda religiosa al servei de la Generalitat.⁽⁶³⁾ Montserrat esdevingué encara un lloc de visita obligat de polítics, d'intel·lectuals i de personalitats de tota mena, que solien arribar-hi diàriament i que tenien ocasió de veure com el monestir, l'església i la imatge de la Mare de Déu –no autèntica, evidentment, com sospitava Gerhard–⁽⁶⁴⁾ eren conservats amb respecte i amb amor.⁽⁶⁵⁾ A vegades

aquestes visites eren col·lectives, com la de la tripulació del primer vaixell soviètic que arribà a Barcelona, acompanyada per Jaume Miravittles i pel cònsol de l'URSS a Barcelona Osveensko —que aviat seria «purgat» per Stalin—, ⁽⁶⁶⁾ o la del govern basc, després de la caiguda de Bilbao. ⁽⁶⁷⁾

En cinquè lloc, les memòries de Gerhard ens informen d'un problema greu que també arribà a Montserrat: el dels refugiats que deixaven els seus pobles o les seves ciutats a causa de la inclemència de la guerra. No mancaren els intents d'allotjar al santuari un contingent important d'evacuats o de refugiats «castellans», algun dels quals només pogué ésser evitat gràcies a la tossuderia del Comissari i a la comprensió de Josep Tarradellas. Així i tot, la muntanya de Montserrat tingué els seus refugiats —que no deixaren d'ésser una font de conflictes per a Gerhard— a l'antic Hotel Marçet, a pocs quilòmetres del monestir. ⁽⁶⁸⁾ A Montserrat mateix hi hagué refugiats d'una altra mena: les famílies del personal del president Azaña, «les dels policies i les dels xofers i ajudants, que en els moments crítics havien estat evacuades de Madrid», i —a més dels hostes qualificats a què ja ens hem referit— «moltes famílies catalanes, gent de Barcelona especialment», que cercaven refugi contra els bombardeigs i menjar. ⁽⁶⁹⁾

En sisè lloc, Gerhard explica com els darrers dies de gener de 1938 rebé la visita de José Prat —sots-secretari de la presidència del Consell de ministres i col·laborador immediat de Juan Negrín, cap del govern de la República des del 1937—, acompanyat de Máximo Mayer i d'altres persones, els quals l'interrogaren discretament sobre la possibilitat de celebrar una reunió a Montserrat. Aquesta reunió, que realment hi tingué lloc el dia 1 de febrer, era ni més ni menys que una de les darreres sessions de les Corts de la República, convocada i organitzada amb tot secret per tal d'evitar sorpreses de l'enemic. El Comissari de Montserrat, que aleshores tingué l'avinentsa de conèixer personalment el seu admirat doctor Negrín, ⁽⁷⁰⁾ ens dona una pila de detalls curiosos de la preparació i del desenvolupament d'aquesta sessió, celebrada al refector del monestir, a la qual assistiren periodistes, parlamentaris estrangers i representants del cos diplomàtic. Com és sabut, fou presidida per Diego Martínez Barrio i, entre altres diputats, hi parlà Dolores Ibárruri. ⁽⁷¹⁾ Com a conseqüència, en certa manera, d'aquest acte, el ministre de finances de Negrín, Méndez Aspe, demanà poc després a Gerhard un lloc segur per dipositar a Montserrat el tresor de la República, per al qual fou habilitada immediatament la cava del restaurant. Aquest tresor —portat per «fileres interminables de camions»— fou custodiat per una companyia de carrabiners, allotjats a les cel·les anomenades de Nostra Senyora. Tanmateix, no hi havia de romandre gaire temps. ⁽⁷²⁾

En setè lloc, Gerhard s'ocupa, no sense recança, de la conversió de Montserrat en hospital militar. Ja hem comentat com arran mateix dels fets de juliol de 1936 fou establert a Montserrat un sanatori per a tuberculosos, traslladat aviat a Barcelona i substituït per un hospital de recuperació de milicians ferits, a la Colònia Puig, que tingué una considerable repercussió a Montserrat mateix, on també havien estat acollits amb anterioritat alguns ferits enviats pels comitès de Barcelona. ⁽⁷³⁾ Després del maig de 1937, el doctor Ferrer i el doctor Targa, d'acord amb Gerhard, subscripiren «una petició conjunta d'allistament voluntari» i posaren «el servei de la Colònia Puig a disposició de l'autoritat militar» amb la qual cosa aviat «esdevingué una dependència de l'Exèrcit de l'Est». ⁽⁷⁴⁾ D'aleshores ençà sovintejaren els enfrontaments entre Gerhard i Targa, metge de Monistrol, que ara volia posar tot Montserrat al servei de l'exèrcit. ⁽⁷⁵⁾ Al final de març de 1938 els militars s'instal·laren gairebé per la força a Montserrat i amb prou feines Gerhard aconseguí que respectessin la ju-

risdicció de la Generalitat sobre una petita part dels edificis i li permetessin de continuar la seva feina de conservador del monestir. ⁽⁷⁶⁾ Després de les primeres tibantors, s'establí a Montserrat un equip de metges catalans, amb els quals Gerhard mantingué unes relacions excel·lents. ⁽⁷⁷⁾

En darrer lloc, Carles Gerhard descriu amb emoció els últims dies de la seva estada a Montserrat. Cinc setmanes després de la mort de la seva muller, Josep Riu, director de la Clínica Z, li comunicà, el 15 de gener de 1939, que havia rebut l'ordre urgent d'evacuar Montserrat i que «el comandant Díaz (Cap de la Sanitat de l'Exèrcit) li encarregava al mateix temps que ens n'advertís a nosaltres, per a permetre'ns prendre les nostres disposicions, amb la indicació formal d'haver d'emportar-nos tot allò que al monestir tingués algun valor, puix que allò que la comissaria no s'endugués s'ho emportarien ells i la resta la farien volar amb dinamita». ⁽⁷⁸⁾ Gerhard convingué amb Riu que era un absurd volar el monestir, que no tenia cap valor estratègic, ⁽⁷⁹⁾ i que els militars «s'emportarien tot el material que utilitzaven a l'hospital —llits, matalassos, mobles, etc.—, puix que l'hospital havien de muntar-lo immediatament a Camprodon, si no ho recordo malament, i que, en canvi, no es ficarien per a res amb la cosa de la comissaria, a propòsit de la qual jo no havia de rebre instruccions sinó de la Generalitat». ⁽⁸⁰⁾ Després de dur la família a un poblet situat prop de Figueres, Gerhard passà per Barcelona, on parlà amb el conseller de Cultura, Pi i Sunyer, i el seu sots-secretari Ramon Frontera sobre «la conveniència d'evacuar la biblioteca i les altres coses de valor del monestir, a l'objecte, més que res, de preservar-les dels efectes de la guerra que ja s'atansava», i es posaren ràpidament d'acord que era millor de deixar la biblioteca intacta i d'enviar a Montserrat un funcionari del servei de Museus de la Generalitat que s'endugués amb una camioneta «algunes de les pintures i altres objectes que tenien allí guardats»: vint-i-set quadres i la imatge «falsa» de la Mare de Déu. ⁽⁸¹⁾ En tornar a Montserrat, mirà encara de posar una mica d'ordre en el desori produït per la partida dels malalts i aviat l'abandonà definitivament, juntament amb en Busquets. ⁽⁸²⁾ Mai més no tindria ocasió de tornar-hi.

La situació a la zona republicana

Les memòries de Gerhard són també, com és fàcil de suposar, una font inapreciable per al coneixement de la vida quotidiana a la zona «roja», a Catalunya sobretot, i ofereixen tota una pila d'informacions i de comentaris —sovint de primera mà— sobre la vida política i sobre la situació militar. Per la seva condició de diputat i pels diversos càrrecs que ocupà durant la guerra, sobretot pel de comissari de Montserrat, Gerhard parlà en confiança amb moltíssima gent que ocupaven llocs de més o menys responsabilitat en el govern central, en el govern de Catalunya o a diversos partits o sindicats, amb bona part dels quals tenia amistat des dels anys de la República o d'abans i tot. Una lectura atenta de les seves memòries, doncs, resulta preciosa per a copsar l'ambient tens i més d'un cop tràgic del temps de la guerra civil i ens permet de trobar tot un seguit de pinzellades —no sempre falagueres— sobre persones importants o no tan importants, però que sempre resulten significatives i ens fan endevinar moltes coses de la reraguarda republicana.

Remarquem les al·lusions a l'Esquerra Republicana, al partit que exercia el govern «legal» a Catalunya, i les acusacions duríssimes de concomitància amb la FAI i amb els seus «incontrolats» o pitjor encara de corrupció, acusacions que afecten consellers concrets i fins i tot el president Companys mateix. ⁽⁸³⁾ D'altra banda, el PSUC, al qual teòricament pertanyia Gerhard, i ben en concret el seu secretari general Comorera, no s'escapen de la crítica, acusats de no mirar prou el conjunt i de te-

nir un considerable poder subterrani.⁽⁸⁴⁾ A aquest mateix apartat pertanyen els comentaris referents a la manca d'entesa entre polítics com Azaña, Negrín o Companys, tan desfavorable per a la causa que pretenien defensar.⁽⁸⁵⁾

Són d'interès també els comentaris sobre els dolorosos fets de la Fatarella –a càrrec de la FAI–⁽⁸⁶⁾ i de Bellver –on intervingué el tristament famós «Cojo de Málaga», faista amb qui parlamentà Tarradellas, cosa que indigna profundament Gerhard–,⁽⁸⁷⁾ i sobretot les reflexions arran dels Fets de Maig de 1937, amb dades de primera mà referents a Companys i a la seva muller.⁽⁸⁸⁾ Assenyalem igualment els esments als bombardeigs⁽⁸⁹⁾ i a les privacions de tota mena de la reraguarda –tot i que per a alguns, com Comorera i com Gerhard mateix, era possible d'organitzar dinars suculents–,⁽⁹⁰⁾ i a la desmoralització causada per l'esfondrament del front d'Aragó, que tingué ràpides repercussions en els dirigents catalans, els quals miraren de salvar les seves famílies i pensaven en un exili a curt terme.⁽⁹¹⁾ Gerhard reacciona sovint contra el derrotisme dels uns i dels altres.⁽⁹²⁾

La detenció del germà Areso –«Carles frare» per a la família Gerhard– i de diversos treballadors de Montserrat embolicats en la Falange clandestina dona ocasió de parlar de la «quinta columna» i del SIM.⁽⁹³⁾ Ja abans Gerhard s'ha referit més d'una vegada a l'«olla» militar i al clima de terror regnant fins als Fets de Maig, i a diversos assassinats concrets, entre els quals es destaca el del gerent de l'Agrícola Regional –la societat anònima que administrava el santuari de Montserrat–, senyor Pal-mada.⁽⁹⁴⁾

Finalment –i no exhaureixo ni de bon tros la matèria–, cal recordar les diferències accentuades –viscudes a vegades en la pròpia carn per Gerhard– entre el govern central i la Generalitat,⁽⁹⁵⁾ i l'anticatalanisme dels elements «murcians» i d'alguns refugiats «castellans».⁽⁹⁶⁾

Valor històric de les memòries

Ara: quina credibilitat cal atorgar a tot el que Carles Gehard ens va contant al llarg de centenars de pàgines? Ja hem posat en relleu que escriví les seves memòries a l'exili –lluny, per tant, dels seus papers, una bona part dels quals són conservats encara avui a Montserrat– i sota la impressió d'una derrota aclaparadora, que representava l'ensorrada gairebé definitiva de tots els seus ideals. Tanmateix, el seu fill ens assegura que les començà de seguida que s'establí a França, el febrer de 1939, i les redactà tan de pressa que el juny de 1940 –quan hagueren de fugir dels nazis– ja estaven enllestides.⁽⁹⁷⁾ Això explica la minuciositat amb què Gerhard recorda noms i fets, que arriba, per exemple, a una descripció excel·lent i força completa dels edificis del monestir i del santuari, de les obres successives que hi tingueren lloc i dels diversos esforços de la Comissaria per defensar-los i conservar-los, a vegades amb mesures d'emergència (sobretot quan Montserrat esdevingué hospital militar).

És significatiu –i ho he remarcat més d'un cop– que la narració de Gerhard coincideix substancialment amb els documents que ens han arribat i amb les notes de Carles Areso, el qual –tot i que li tenia una simpatia declarada–⁽⁹⁸⁾ n'era un enemic ideològic evident. I no costaria gaire de trobar confirmació de múltiples asseveracions de Gerhard. Afirmar, per exemple, que el 4 d'agost de 1936, quan pujà per primera vegada a Montserrat, «no duia més papers que el que m'havia fet establir el senyor Gassol i el meu carnet de diputat»,⁽⁹⁹⁾ i que en algun control li feren saber que li calia «una autorització especial del “Comitè”».⁽¹⁰⁰⁾ Doncs bé, aquesta autorització del Comitè Central de les Milícies Antifeixistes de Catalunya, datada a Barcelona el 6 d'agost de 1936, és conservada a l'Arxiu de Montserrat.⁽¹⁰¹⁾ En descriure

la biblioteca del monestir, Gerhard observa que a la «Selecta» –l'indret on teòricament es trobaven els llibres millors– «hi ha molta barreja, ja que, al costat d'alguna edició interessant, segles XVII i XVIII, s'hi troben llibres moderns i fins i tot publicacions recents que, a part llur valor intrínsec, no ofereixen el més petit interès bibliogràfic», i es preguntava: «¿És que els frares, abans d'anar-se'n o en els darrers anys, s'emportaren o amagaren les obres realment valuoses?»⁽¹⁰²⁾ No li mancava raó, ja que el pare Antoni Tobella, en previsió de fets irreversibles, havia anat enviant caixes de llibres importants a la Llibreria Laietana de Barcelona, dependent del monestir, i els havia anat substituint per volums d'al·luvió.⁽¹⁰³⁾ Igualment, Gerhard fa al·lusió a unes cartes, trobades per Puig i Ferrer, referents a una Bíblia raríssima de la qual els monjos es volien desprendre i sospita que es tracta d'un exemplar de «la famosa Bíblia de Gutenberg».⁽¹⁰⁴⁾ I efectivament em consta que el pare Tobella estigué a punt d'aconseguir tres exemplars d'aquesta Bíblia, amb la venda de dos dels quals volia adquirir l'altre, per a Montserrat.⁽¹⁰⁵⁾ O bé parla de la cel·la del «pare prior, el nom del qual ara no recordo», és a dir, el pare Robert Grau, assassinat durant la guerra, amb «una gran profusió d'opuscles, cintes i medalles relatives a Guy de Fontgalland, aquell minyó francès que per la seva gràcia realitzava cures miraculoses»,⁽¹⁰⁶⁾ i al qual era tan addicte el pare Grau, que n'esdevingué biògraf;⁽¹⁰⁷⁾ o de la cel·la del bibliotecari pare Tobella, que recorda amb tot detall,⁽¹⁰⁸⁾ o de la del «pare Franquesa» que «preparava probablement la versió i l'aparat crític i els comentaris del *Llibre de la Saviesa*, amb vista a la publicació en curs de la Bíblia montserratina»,⁽¹⁰⁹⁾ cosa absolutament certa, bé que el projecte quedà enlaira perquè aquest monjo (aleshores anomenat Basili, Manuel de nom de fonts) se secularitzà després de la guerra.

A les pàgs. 245-247, Gerhard conta la visita que féu a Montserrat «un jove oficial de marina francès, Monsieur A.H.», amb el qual parlà en francès i en alemany, que li adreçà poques setmanes després una carta d'agraïment. Aquesta carta, signada per Alfred Hutte, «Officier interprète et du chiffre à bord du "Ct Teste"», escrita a Marsella el 22 d'agost de 1936 i redactada en francès amb una frase en alemany, es conserva encara a l'Arxiu de Montserrat.

En explicar l'acomiadament del seu intrigant «secretari general» Joan Martí i Cortada, Gerhard diu que Martí «tractà d'imposar-se'm a través del sindicat de Monistrol» de la UGT, els companys del qual l'anaren «a trobar amb l'absurda pretensió que, sense autorització del sindicat, jo no tenia facultat d'acomiarar en Martí»,⁽¹¹⁰⁾ i en efecte trobem a l'Arxiu de Montserrat una carta signada a Monistrol el 19 de març de 1938, en la qual el president i el secretari de la Federació Local de Sindicats U.G.T. de Monistrol, Secció Oficis Varis, demanen a Gerhard que, essent «obligació del Sindicat l'intervenir en tots els casos de despido», els trameti «per escrit els motius que vos an (*sic*) induït al despido de dit afiliat, i si no que señaleu (*sic*) dia i hora per que una comisió (*sic*) pugui traslladar-se (*sic*) a Montserrat per parlar-ne (*sic*)». A continuació, Martí acudí al PSUC i Gerhard recorda una trucada «de la central del partit, des de Barcelona», on hom li demanava «de passar, a la primera oportunitat, per la secretaria anomenada "direcció general de Quadres", o cosa per l'estil, a càrrec del company Olasso, a l'objecte d'ésser informat d'una qüestió que em concernia i de la qual tanmateix no era possible donar-me compte sinó personalment».⁽¹¹¹⁾ Gerhard segurament tractà d'aquest afer per telèfon, però a més a més rebé un full –conservat també a Montserrat– en el qual J. Olasso li demanava, en nom de la Comissió Central de Quadres, «habitació 12, 3.er pis, Casal de Carles Marx», que s'hi personés «el dia 2 de Abril a les 4 tarda, per assabentar-te d'un afer de màxima urgència (datat a Barcelona el 30 de març de 1938).

Fóra possible de donar moltes altres mostres que proven la fidelitat de la memòria de Carles Gerhard i la seva manca de manipulació dels fets. Quan les dades que ofereix són de primera mà, doncs, cal concedir-los crèdit sense vacil·lar, bé que en algun cas pugui sofrir lapsus, a vegades deguts a una mala informació que rebé. No és cert, per exemple –com repeteix–, que l'abat de Montserrat fos bisbe, tot i que portés mitra. ⁽¹¹²⁾ Ni és cert, com també repeteix, que el pare Anselm M. Albareda hagués estat bibliotecari del monestir abans de passar a la Biblioteca Vaticana (era, en canvi, arxiver). ⁽¹¹³⁾ El pare Gregori Sunyol no fou mai director de l'Escolania, ni era a Montserrat en començar la guerra civil. ⁽¹¹⁴⁾ La «Bíblia de Montserrat» no era «versió de la Vulgata», ⁽¹¹⁵⁾ sinó dels textos originals, bé que la traducció llatina de la Vulgata hi figurés a cada un dels volums... Ja he assenyalat –i no m'entretinc ara a precisar-ho– que les notícies sobre els primers temps de la guerra a Montserrat –unides a detalls sobre la comunitat i referents a la seva economia i a les seves relacions amb l'ajuntament i el poble de Monistrol durant la República– no sempre són prou precises ni prou justes, des del moment que procedeixen de fonts parcials o simplement informades només a mitges. Gerhard mateix fa constar a vegades que parla de segona mà (sobre la Fatarella i Bellver, per exemple), o fins i tot esmenta les persones de qui procedeix tal o tal altra dada.

En conjunt, crec que podem assegurar que les memòries de Gerhard són verídiques, i que no parteixen, com tantes altres, de cap desig d'autojustificació ni d'autoglorificació, amb les autocensures i les mitificacions consegüents. No tothom estarà d'acord, evidentment, amb les interpretacions que dona d'alguns fets. El seu lligam amb el PSUC i la seva al·lèrgia a l'Esquerra i a la FAI, per exemple, tenen sens dubte una influència decisiva en moltes de les seves opinions, com l'hi tenen el seu allunyament relatiu de Barcelona i els seus contactes amb unes persones o unes altres. Ningú no podrà negar, però, l'interès i l'esforç d'equanimitat d'aquestes interpretacions, encara que algun cop –com és el cas de l'expedició de Bayo a Mallorca– ⁽¹¹⁶⁾ resultin idíl·liques i errònies.

Una història oberta

Pel que fa a Montserrat, objecte principal de les memòries de Gerhard, és evident que la seva aportació a la història dels tres anys turmentosos de la guerra civil és importantíssima. Les pàgines de Carles Gerhard il·luminen fins i tot alguns aspectes del període anterior, però com és lògic no constitueixen una història completa, sinó una història que resta oberta a múltiples ampliacions i àdhuc correccions. He anat donant molts exemples de com és possible de completar i de matisar la narració de Gerhard a partir de la documentació conservada a l'Arxiu de Montserrat, a partir de les memòries del germà Carles Areso i d'altres membres de la comunitat, a partir dels records del doctor Riu –i d'altres que s'han ocupat de l'hospital militar de Montserrat–, a partir de la premsa del moment, etc.

El material de Gerhard existent a Montserrat ens permetria, encara, d'afegir nous detalls a la seva gestió com a comissari de l'«ex-monestir» i de les seves dependències. A part de múltiple paperassa burocràtica –personal, comptabilitat, factures, etc.–, hi trobem una colla de conflictes amb els sindicats de Monistrol, que constantment reivindicaven drets que Gerhard no estava en condicions d'atorgar, i informació interessant sobre l'activitat de l'exèrcit pels voltants de Montserrat, activitat que no devia resultar del grat del Comissari de la Generalitat, el qual l'oblida del tot a les memòries. A través d'aquesta documentació sabem que de l'abril al juliol de 1938 el Destacament núm. 2 de Transmissions de l'Exèrcit de l'Est fou instal·lat a

Santa Cecília,⁽¹¹⁷⁾ i que al final del mes de juliol del mateix any els locals passaren a la Clínica militar Z.⁽¹¹⁸⁾ El juny i el juliol de 1938 tenim constància que a Can Castells –masia propietat del monestir– hi havia soldats de la Secció d'Intendència del Batalló de Transmissions.⁽¹¹⁹⁾ En canvi, el 18 de setembre del mateix any el Comissari Delegat de Guerra M. Valero, del C.R.I.M. (Centre de reclutament i d'instrucció militar) núm. 15, del «Camp de Monistrol», sol·licità al Comissari de la Generalitat a Montserrat «l'habitable anomenat "Can Castells"», propietat de la Generalitat a fi de «concentrar-hi còmodament certa quantitat d'homes» i «mentre durin les actuals circumstàncies excepcionals».⁽¹²⁰⁾

Dues altes notícies curioses –i oblidades per Gerhard– tenen relació amb l'hospital militar instal·lat el 1938. En primer lloc, el 31 de maig de 1938, el Delegat d'Ensenyament de la VII Vegueria escriví des de Manresa al «Sr. Comissari de la Colònia de Montserrat» demanant-li «d'informar-me si la Mestra M.ª Teresa Ribera Martí, nomenada per a exercir en una Escola d'aquesta Colònia segons el D.O. («Diari Oficial de la Generalitat») del 24-2-38, prengué, al seu dia, possessió del càrrec, si continua en el mateix, i si ha cessat, per quina causa». El 2 de juny, l'Administrador de la Comissaria de Montserrat li comunicava que Teresa Ribera «prengué possessió del càrrec en el seu dia, però que cessà a primeries del mes passat per haver-se instal·lat en la Comissaria l'Hospital Militar n.º 7 ocupant quasi totes les dependències i per consegüent tingué lloc l'evacuació de la població civil que en aquí residia». En segon lloc, el 4 de juny de 1938 l'Administrador de la Comissaria de Montserrat s'adreçà a la Direcció dels Funiculars Aeris de Montserrat fent-li saber que havia «sigut ocupat el nostre Restaurant instal·lat dins el recinte de la Comissaria, per a servir-se'n interinament l'Hospital Militar n.º 7» i que la Comissaria tenia necessitat «de disposar d'un Restaurant per tal de facilitar i fomentar el turisme en aquesta Muntanya», per la qual cosa li demanava la cessió «pel temps que la guerra duri» del «vostre Hotel i cuina de l'Estació superior del Funicular situat damunt del riu Llobregat». Frederic Grundel contestà el 6 de juny, en nom dels Funiculars Aeris de Montserrat, comunicant a l'Administració de la Comissaria que traslladava el seu «escrit al Consell Nacional de Ferrocarrils, organisme del qual depenem» i que esperava que «resoldrà aviat i favorablement, ja que per la nostra part no oposem cap obstacle». No sabem, però, res més d'aquest projecte.

En canvi, la documentació de Gerhard no conté cap notícia referent a la diàspora de la comunitat montserratina –que sofri la tràgica pèrdua de vint-i-tres dels seus membres–,⁽¹²¹⁾ ni diu res de les propostes –probablement desconegudes per ell– de demanar a l'abat Marcet que tornés al monestir⁽¹²²⁾ o de destinar-lo a residència del cardenal Vidal i Barraquer.⁽¹²³⁾ D'altra banda, ni les memòries de Gerhard ni les de Riu no fan, sorprenentment, cap referència a les Ediciones Literarias del Comisariado del Este fetes a la impremta de Montserrat entre el 1938 i el 1939, la major part dels exemplars de les quals quedaren en rama i foren trobats pels monjos quan recuperaren el monestir.⁽¹²⁴⁾

El contrapunt del germà Areso

Les notes deixades pel germà Carles Areso, tot i que són embrionàries i no segueixen un ordre lògic que permeti d'establir-ne amb certesa la cronologia, són una altra font de primera magnitud per a la història del Montserrat dels anys 1936-1938. A més dels punts que coincideixen amb les explicacions de Gerhard o que les completen o matisen –com hem anat veient al lloc oportú–, contenen tot un seguit d'observacions que són, en certa manera, un contrapunt a la visió de Gerhard, ja que as-

senyalen aspectes que no afectaren la sensibilitat de Gerhard i sí la d'Areso –basc fervorosament creient i orgullós de la seva condició de monjo de Montserrat–, o bé fan endevinar activitats subterrànies de les quals Gerhard mai no es devia adonar. Miraré de sintetitzar aquesta informació a fi d'oferir una panoràmica més global del Montserrat del temps de la guerra.

Areso es mostra molt preocupat pels escorcolls repetits, amb la consegüent espoliació d'objectes de valor, i per la destrucció de patrimoni artístic o religiós. Hi havia qui tenia un interès especial en els segells de Montserrat, una part dels quals foren requisats per Puig i Ferrer al germà Enric Gili. Un dels qui cercaven segells era el doctor Targa, de Monistrol, el qual profanà santerists i desfèu l'oratori del clergat, picant les parets per si trobava custòdies i altres joies enterrades. Els escorcolls de la gent de Monistrol –que arribaven en grups de quaranta o cinquanta– duraren més d'un mes i agafaren, per tant, el període que Gerhard ja estava instal·lat al monestir. El «modo de aplacar los ánimos de los rojillos fue el siguiente: según pedían darles de la mayordomía ogetos de escritorio, regloges (*sic*) y otras cosas de poca importancia, y lo mismo a los mozos de Escuadra, como ropa de la Sastrería». Aviat, però, «se saca todo de la Sastrería diciendo que todo era para el frente Aragón, y se queda casi todo en Monistrol, y venden tela de Hábitos en el Ayuntamiento a tres pts. el metro lo que valía 18 y 20 pts. Sacan también todo lo de la Zapatería, y todo el mundo se calza con zapatos y correas de Montserrat, y eso que era para el frente de Aragón. Así yo les decía que los matarian pensando que eran Frailes». El millor vestit de la imatge de la Mare de Déu –que havia estat «despullada» per Gerhard i la seva muller al cap de vuit dies d'ésser a Montserrat– fou dut a Esparreguera. Més greu fou la requisita de «toda la plata de la Basílica, las campanas y el Abad Oliva», és a dir, la bella escultura en bronze de l'abat Oliba, feta per Josep Llimona, tot desaparègut. Pere Bosch-Gimpera («Bosín Pere» segons Areso) «requisita» també «sellos de Babilonia y cartas cuneiformes, Exposición de París del año 1937»,⁽¹²⁵⁾ i una altra vegada «los de la Generalidad suben en busca de la cerámica persa». Tot cercant el tresor,⁽¹²⁶⁾ hom profana «las Catacumbas», un antic cementiri a l'interior del monestir, i «rompen unos nichos», i «sigue lo mismo en el Cementerio de la Mentirosa –és a dir, el cementiri exterior, usat encara avui–, desaparece el cuerpo del Sr. Salvador,⁽¹²⁷⁾ primero ridiculizan, después lo queman, los cama(eros) del Restaurante y las refugiadas del Hotel Marcet».

Pel que fa a les destruccions al recinte del santuari, «la primera mala noticia» fou la de l'enderrocament del monument als herois del Bruc, que Areso sabé a través del germà Enric, el qual «siempre rondaba por fuera y sabía todo lo que pasaba». Després tiraren a terra l'ermita dels Apòstols i més tard el Sant Crist de Sant Miquel i l'ermita mateixa de Sant Miquel. «En seguida empiezan con el Vía Crucis, la cual según tiraban picaban todo para que yo no cojiere ningún trozo.⁽¹²⁸⁾ Tiran también el monumento de la Imaculada (*sic*). Cuando todo esto estaba bastante adelantado, y al ver estos grandes progresos de los Rojos se animan los del Colvato (*sic* per «de Collbató») y viene una comisión a Montserrat, pidiendo permiso para tirar los Stos. Misterios de la Santa Cueva.⁽¹²⁹⁾ Respuesta del Comisario, pueden todo cuando quieran, los gastos a cargo del Ayuntamiento de Colbato (*sic*). A nosotros nos a (*sic*) ido muy mal el asunto, emos (*sic*) gastado 18.000 pts. para tirar solo en Vía Crucis, sin contar lo de más cosas». ⁽¹³⁰⁾ Quan Enric Pérez Farràs, cap de les forces del front d'Aragó i amic d'Areso, vingué a passar la nit a Montserrat amb una dona,⁽¹³¹⁾ «tiran», sense que ningú en sabés res, «las estatuas del jardín» –del que ara anomenem «els dipòsits»– i la creu del mateix jardí. Pérez Farràs i Areso denunciaren el fet a la Generalitat «i va venir un escàndol dient que tornessin a col·locar», com es féu.

Areso, en la mesura de les seves possibilitats, s'esforçà per salvar el major nombre de coses possible. Ja de bon començament, juntament amb el germà Enric Gili, amagà joies de la «Vitrina de la Virgen», i quan el germà Enric marxà cap a Itàlia mirà d'endur-se'n joies i segells de Montserrat, però «le quitan todo lo mejor que llevaba»; així i tot, Areso ho recuperà i ho envià a Barcelona; el que s'emportà fou retornat més tard pel seu germà Carles, sacerdot. El confiter Josep Sellarés amagà a Sant Salvador de Guardiola «los sellos de Montserrat», i un tal «Mario, cerca de Igualada nos guarda los Cristos de marfil, miniaturas, etc., etc.». Ajudat per un paleta fidel, Areso dissimulà al forn «libros y otros ogetos de balon», i «un día, estando en nuestro trabajo, nos llaman a la puerta, gran pánico a todos». ⁽¹³²⁾ Encara, patí quan començaren «las hobras en la Ospedería interior» (el pis d'en Gerhard) perquè perillava «el tesoro» que hi havia amagat, i devia fer el possible perquè en canviessin algun detall, com efectivament succeí. Patí també quan hi hagué el projecte de «destruir las habitaciones de Obispos y Abades, todo por el oratorio del P. Abad», però «se presentan los planos» i «al fin todo fracasa».

Les gestions d'Areso no es limitaren a les coses materials. Féu també tots els possibles per ajudar els monjos de Montserrat presos o amagats a Barcelona. Ja el 20 d'agost de 1936 anà per primer cop a Barcelona, tot i que no l'hi deixaven anar, «por el peligro que avía». En arribar-hi s'adreçà al pis de Montserrat –a la ronda de Sant Pere, núm. 7–, on no trobà ningú, i a la tarda féu cap a Badalona, on s'assabentà que «los 7 del piso» havien estat «muerto(s) y enterrados aquel mismo día». ⁽¹³³⁾ Josep Sellarés i el «Mario» que ja coneixem –«jóvenes» que «se portan muy bien»– li facilitaren «todo de la chocolatería para poder mandar a los nuestros a Barcelona turrón, azúcar, pan, vinos, licores, etc., etc.» Quan Azaña residia a Montserrat, Areso d'adonà que a la seva escorta «había muy blancos», és a dir, pro-franquistes, entre els quals el cap de la policia secreta, i «se ofrecieron a todo. Son los que me ayudaron mucho para llevar el género a Barcelona para los nuestros». Aprofità també la seva relació amb Manuel de Irujo, que visità diverses vegades el monestir, ⁽¹³⁴⁾ per fer-lo interessar pels «presos de Montserrat». ⁽¹³⁵⁾ En una de les seves anades a Barcelona, Areso trobà el germà Adeodat Cardellà –que havia passat un calvari abans d'ésser alliberat– i anotà: «Quiere subir a Montserrat el H.^o Cardellà a ver el tesoro del cuarto de la lleña». ⁽¹³⁶⁾

El germà Areso no solament feia de porter de Montserrat –càrrec pel qual cobrava un sou des del temps de Puig i Ferrer–, sinó que –com sabem també a través de Gerhard– era l'encarregat d'atendre els visitants que acudien al monestir emparant-se en la invitació de la Comissaria a què ja hem fet referència. En el seu estil peculiar, Areso comenta: «Las primeras visitas al monasterio del pueblo rojo y algunos no rojos pero curiosos. Días de visitas, cada día; para obreros, sábados y domingos. De las 10 1/2 a las dos de la tarde; a la tarde, visitas particulares. Pasaban de 1.000 visitantes los sábados y domingos. Se visita el Camarín y la Iglesia, las avitaciones (*sic*) de los Obispos y Abades. Después se va cerrando, casi todo por los avusos (*sic*). Les llama mucho la atención a toda jente la luz del coro de hacer señales para levantar. ⁽¹³⁷⁾ En el Camarín muchas Sras. se ponen a llorar, me comprometen. Algunas personas vienen con el velo para entrar en la Iglesia». Entre els visitants il·lustres, Areso esmenta Negrín, al qual el 1937, juntament amb Gerhard, ensenyà la biblioteca, no l'església; ⁽¹³⁸⁾ l'alcalde de Madrid, que anà a Montserrat el maig de 1937; ⁽¹³⁹⁾ el pare Lobo, és a dir, el canonge Leocadio Lobo, cap de la Sección de Confesiones y Congregaciones Religiosas a Madrid; ⁽¹⁴⁰⁾ Ventura Gassol, que segons Areso visità Montserrat «después de habrir (*sic*) Parlamento Catalán, Octubre del

año 37»; ⁽¹⁴¹⁾ una comissió de jueus alemanys, acompanyats per una «judía intérprete»; i una escriptora protestant de San Francisco (Califòrnia), amb la qual tingué una forta discussió. Pel que fa a altres visitants, Areso parla d'un «miliciano mata Frailes, muy fiero», que «después es el amigo más grande según él», igual que «un barbero rojo 100 por 100, se combierte, y al bolver del frente 1.ª visita es subir a Montserrat para ver al Señor. Carlos».

Un grup especial de visitants eren els periodistes, que naturalment es fixaren en l'única religió que quedava a l'única església intacta de la zona republicana i li feren diversos interviews. En concret, es refereix a unes «declaracions sobre estado religioso» a «La Dépêche» («La de Peix» segons ell), que foren recollides a «La Rambla», diari de Barcelona, «y me amenazan los de Monistrol». Més tard hi acudiren periodistes mexicans, jueus («estos eran capaces de robar todo el museo»), belgues, suïssos «y otros». Hom volgué fer també «unas películas de propaganda sobre la Iglesia, museos y Biblioteca. ⁽¹⁴²⁾ Querían que yo me ubiera (*sic*) puesto con hábito en el presbiterio, con todos los salomones encendidos. Les dije que eso estaba (*sic*) pensando; aunque tenía cara de tonto, que no era tan ganzo (*sic*); les dije si no tenían bergüenza, para hacer estas cosas. Lo único que estaba en pie en toda la zona roja era la Iglesia de Montserrat».

Areso s'imaginava que «el plan que tenían con la Iglesia y sus dependencias al terminar la Gerra (*sic*) victoriosamente para ellos» era «hacer un museo de atractivo (*sic*), con figuras de cera de monjes, en sus trabajos y castigos, ridiculizando la Iglesia Católica, etc., etc.». Ell, en canvi, s'esforçà perquè el culte no s'interrompés a Montserrat. Les primeres setmanes de la guerra, mentre el pare Rosés i els seus malalts romanien al monestir, tenia la missa diària assegurada, a l'Oratori del Noviciat, i els primers dies en deia també el pare Pere Damià Garriga, que marxà molt aviat, a l'«oratorio del P. Pinell»; ⁽¹⁴³⁾ fins i tot les infermeres de l'hospital de tuberculosos acudien amb assiduïtat a una o altra de les misses. En traslladar-se el pare Rosés i els germans ancians a l'Asil del Parc, el germà Areso se sentí molt sol: ja no tenia ningú amb qui parlar en confiança ni amb qui resar («lo sentí mucho cuando marchó Enrique (Gili), pero ahora más», escriu); tanmateix, no perdé el contacte amb el pare Rosés. ⁽¹⁴⁴⁾ Ell mateix assenyala que «el 23 Diciembre año 36 se sube el Santísimo (*sic*), de Badalona, Can Rosés, a Montserrat. Subo en la escolta Azaña. Se coloca la misma noche en la Basilica asta (*sic*) el día de los Reyes», amb il·luminació i tot. Tot ensenyant la casa, Areso trobà la «familia Quintana», és a dir, els parents del emonjo de Montserrat pare Eugeni M. Quintana, i li presentaren el passionista base pare Justo Urarte, refugiat a Barcelona precisament a casa d'una germana del pare Quintana. El pare Justo li prometé «subir aquí, para selebrar (*sic*) y confeciones» (*sic*). En efecte, el 27 d'abril de 1937 «a las 5 ya estava (*sic*) en Camarín», on el pare Justo celebrà missa i hi assistiren i combregaren dotze persones. Tot es féu amb molta precaució, però amb «gran il·luminació» i «ornamentos los mejores». Aprofitant l'estada a Montserrat de Miquel Querol, cantaren la Salve al Cambril amb l'harmònim. El pare Justo renovava el Santíssim cada quinze dies i «confesaban y comulgaban» (no precisa qui). Especial relleu tingueren les celebracions del 8 de setembre –festa de la Mare de Déu de Montserrat, juntament amb el 27 d'abril– de 1936 i de 1937, però Areso no en precisa detalls. ⁽¹⁴⁵⁾

Com ja hem assenyalat, el germà Areso exercí una altra mena d'activitats a Montserrat: col·laborà en l'anomenada «quinta columna», que es proposava d'ajudar el bàndol «nacional». A les seves notes, però, no en parla gaire. Ens hem referit als contactes amb «blancs» de l'escorta d'Azaña, amb els quals fins i tot escoltà «las ra-

dios facciosas», cosa considerada aleshores un gran delict. També sabem que Areso i el telefonista Pujol –detingut juntament amb ell– controlaven la central de telèfons de Montserrat i prenién nota de les conferències d'Azaña. Controlaren àdhuc la central de Terrassa, «junto con todas las empleadas de la misma» (pels records de Sebastià Pujol, em consta que hi coneixien algunes telefonistes, que l'ajudaren quan era a la presó). Quan Terol fou pres pels republicans (desembre de 1937 - gener de 1938) i es produí el contraatac dels franquistes, que acabà victoriosament el febrer de 1938, Areso fou objecte de burles i d'amenaces: «Quieren matarme los de casa, una buena cojida con el Comisario; le digo dispon(er) de 150 hombres cuando yo quiero». ⁽¹⁴⁶⁾ Abans, Areso havia estat contactat a Barcelona per «individuos que decían ser Nacionales para matar a Azaña y sus compinches. Yo no quiero saber nada».

El que Montserrat deu a Carles Gerhard

Quan el 28 de gener de 1939 el pare Andreu Ripol, capellà militar, arribà a Montserrat, tingué una impressió netament favorable del monestir: «Hicimos una rápida visita de inspección del monasterio. G. a Dios está casi todo intacto. El Jefe de Estación, Sr. Guillén, nos dijo que pocos días antes de la huida se habían llevado de 18 a 20 trenes de cremallera compuestos de 3 vagones cada uno de objetos de Montserrat, pero por suerte en su casi totalidad de camas, colchones y muebles. Lo principal que encontramos a faltar fue: el cuadro del Greco, el de Lafontaine y su mujer, todos los cálices de a diario de la sacristía, creemos algunos incunables y todo lo de la fotografía que había servido para Rayos X, pues últimamente el monasterio estaba convertido en hospital; de todas maneras, parte de esto, si no todo, esperamos poderlo recobrar. La Biblioteca parece intacta, el museo bíblico tapiado por ellos mismos en una sala que todavía no descubrimos, la imprenta, menos la Minerva que se la llevaron, también intacta, la carpintería bastante desvalijada faltando algunas máquinas. Muchas mejoras en los jardines y en la hospedería antigua y habitaciones del obispo que habían servido de vivienda a Azaña y comparsa. Una de las modificaciones más notables es el cuarto de baño de Azaña, peculiar suyo, un tanto o un mucho afeminado». ⁽¹⁴⁷⁾ I l'abat Marcet, en informar els benedictins de la recuperació del monestir, el mateix mes de gener de 1939, afirmava: «Impossibil autem dictu quales fuerint animi affectiones quas tunc singuli primi illi monasterii potitores sint experti, cum Basilica ingressi eam, saltem apparenter, intactam invenerunt, et similiter Bibliothecam instructissimam, dilectam; praestantiores utique officinae nostrae artis spiritualis... Deus bonus omnibus qui invocant eum exaudierat nostras humiles preces fusas in exilio!» ⁽¹⁴⁸⁾

Si el monestir es va poder salvar, si no fou saquejat i cremat com pràcticament totes les esglésies i cases religioses de Catalunya, si continuà obert als visitants i si, fins i tot, s'hi feren algunes millores, fou gràcies a l'interès de la Generalitat de Catalunya, començant pels consellers de Governació, Josep M. Espanya, i de Cultura, Ventura Gassol –i dels seus successors Josep Tarradellas, Antoni M. Sbert i Carles Pi i Sunyer–, i seguint pels mossos d'esquadra que arribaren en primer lloc al monestir el juliol de 1936, pel doctor Soler i Pla –que n'evità l'incendi–, per Joan Puig i Ferrer –que facilità l'evacuació del monjos i posà els fonaments de la Comissaria de la Generalitat a Montserrat– i sobretot per Carles Gerhard, que en tingué cura fins al darrer moment i que lluità tossudament contra tota mena de dificultats, especialment quan la utilització del santuari com a hospital militar posà en perill tots els esforços anteriors i quan a última hora fou donada l'ordre de destruir-ho tot amb dinamita (i aquí cal posar en relleu, com ja ho hem fet abans, l'actitud decisiva del doctor Riu i de Frederic Muñoz).

La diplomàcia i el *savoir faire* de Gerhard permeteren que, «per aquella mena de destinació profunda que hi ha o sembla haver-hi en la vida dels llocs i de les coses, el monestir venerable» esdevingués «novament, des dels inicis mateixos de la gran calamitat, com un recer o un oasi espiritual de pau que, emergint molt amunt per sobre la gran misèria del pla, irradiava la seva serenor per les comarques del voltant, fins a la gran massa urbana de Barcelona i, fronteres enllà, una mica fins i tot per l'ample món». ⁽¹⁴⁹⁾ Amb una modèstia que l'honora, però que és del tot excessiva, Gerhard continuava dient: «I si jo no m'atribueixo personalment cap mèrit especial pel que fa al salvament i a la conservació d'aquell monestir famosíssim, que em sigui almenys permès de conservar la il·lusió que en procurar-li aquell aire de senzilla normalitat vaig tanmateix contribuir al seu manteniment en la forma que resultava més adequada al meu temperament i qui sap si fins i tot, tal vegada, a la seva pròpia tradició». ⁽¹⁵⁰⁾

L'edició d'aquest llibre –del qual no cal repetir els mèrits– és, doncs, un homenatge ben merescut a una tasca massa desconeguda i algun cop fins i tot menyspreada. Hem d'agrair a Carles Gerhard i Hortet que hagi volgut fer-lo arribar al públic i a l'actual conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Max Cahner –digne successor de Ventura Gassol–, que n'hagi facilitat la publicació amb un generós suport. A partir d'avui, tots els qui s'interessin per la història de la guerra civil a Catalunya, i àdhuc a tot l'Estat espanyol, hauran de tenir constantment presents els centenars de pàgines que Carles Gerhard redactà en començar un exili que no havia de tenir retorn.

NOTES

* Aquest text és la introducció a les memòries de Carles Gerhard, *Comissari de la Generalitat a Montserrat*, que apareixerà el 1982 a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

1. Vegeu Ferran CASAS-MERCADÉ, *Valls, a sol i serena (abans de la guerra civil)* (Valls 1976), 365-368. Gerhard (pàg. 91) assenyalava que els seus pares es van conèixer i es van casar a «Espanya». Segons una *Relació pel padró de cèdules de les famílies veïnes de Montserrat* mecanografiada, del dia 1 d'agost de 1938 (Arxiu de Montserrat), la mare de Gerhard es deia Maria Ottenwaelder Berger i era nada a «Selstat (França)». El seu pare –segons em comunica Carles Gerhard i Hortet– es deia Robert Gerhard i Gerhard, i era nat a Brittnau (Argòvia), l'any 1876.
2. Segons explica ell mateix (pàg. 246). El seu fill Carles em precisa que estudià comerç a Neuchâtel.
3. CASAS-MERCADÉ, *Valls, a sol i serena*, 366 i 369.
4. *Ibid.*, 369.
5. Informació del seu fill.
6. CASAS-MERCADÉ, *Valls, a sol i serena*, 369.
7. Ell mateix fa sovint elogis del partit i dels seus dirigents i explica com s'hi relacionà (vegeu, per exemple, pàgs. 119, 262-263, 371, 531-534). A l'Arxiu de Montserrat es conserva el seu carnet de soci de la USC, on consta com a «data d'ingrés» el 4 de març de 1932.
8. Vegeu pàg. 534.
9. Vegeu, per exemple, Pere FOIX, *Serra i Moret* (Mèxic 1967), 120. Serra i Moret assistí a l'enterrament del pare de Gerhard, a Montserrat, i hi pronuncià unes paraules (pàg. 863, cf. A. BLADÉ i DESUMVILA, *L'exiliada (Dietari de l'exili, 1939-1940)* (Barcelona 1976), 20).
10. Pàgs. 531 i 534. Ens tornarem a referir a les relacions entre Gerhard i Comorera.
11. Pàg. 538.
12. *Ibid.*
13. Pàg. 539.

14. Carles PI SUNYER, *La República y la guerra* (México 1975), 143-144. Bladé i Desumvila, que va conviure amb Gerhard a Montserrat, en parla amb molta simpatia. Diu que «era la bondat, la fermesa i la correcció personificades» (*La vida d'un català excepcional* (Antoni Terré, de Móra d'Ebre) (Barcelona 1978), 132), i que es mostrava «sempre cordial i tan ben educat que, quan feia un favor, era ell que semblava rebre'l» (*L'exiliada*, 18).
15. Ismael E. PITARCH, *L'estructura del Parlament de Catalunya i les seves funcions polítiques (1932-1939)* (Barcelona 1977), 164, 175, 177, 180-181; Joaquim de CAMPS I ARBOIX, *El Parlament de Catalunya (1932-1936)* (Barcelona 1976), index de noms (especialment pàgs. 117-118 i 312-313).
16. Pàg. 539.
17. *Ibid.*
18. Pàg. 540. Segons Joan TORRENT i Rafael TASIS, *Història de la premsa catalana*, II (Barcelona 1966), 224, «Treball» començà a sortir a Valls l'abril de 1933, sota la «direcció legal» de Carles Gerhard. Per a Josep Lluís MARTÍN RAMOS, *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya (1930-1936)* (Barcelona 1977), 124, era un «portaveu oficiós de caràcter comarcal» de la USC, dirigit per Gerhard. CASAS-MERCADE, *Valls, a sol i serena*, 306, assenyalà que el director de «Treball» era en realitat Francesc Oller i Aymerich, del qual hi ha algunes cartes a Gerhard a l'Arxiu de Montserrat.
19. Pàg. 371.
20. Pàgs. 731-732.
21. Pàg. 372.
22. Pàgs. 372-373.
23. Pàgs. 373-374.
24. Pàg. 79. Carles Gerhard i Hortet posseeix encara l'original d'aquest document, del qual m'ha lliurat fotocòpia.
25. Volum setè d'*El pelegrí apassionat* (Perpinyà 1958), 443-532.
26. Un supervivent d'aquella època m'explicà fa uns quants anys que Gassol envià Puig i Ferrer a Montserrat perquè calia un «animal» com ell per impedir les violències dels primers moments, però que tot seguit pensà a substituir-lo.
27. Pàg. 73.
28. Pàg. 540.
29. Pàg. 73.
30. Pàg. 374.
31. Ens consta que va assistir a la primera sessió del Parlament durant la guerra civil, el 18 d'agost de 1937 (PITARCH, *L'estructura del Parlament de Catalunya*, 166).
32. Documents originals conservats a l'Arxiu de Montserrat. Entre els papers conservats a Montserrat hi ha, encara, un ofici del President accidental del Tribunal de Cassació, F. Pujol, convocant els «Vocals designats pels Departaments de Presidència, Finances i Economia que han de formar part de la Sala de Reclamacions d'Extrangers» (sic) «per a la presa de possessió i promesa» i per a la «constitució d'aquesta», el 19 de desembre de 1938 al matí.
33. Vegeu el pròleg de Carles Gerhard i Hortet a aquestes memòries.
34. Carles PI SUNYER, *El Consell Nacional de Catalunya 1940-1945* (Barcelona 1978), 124-125. Pi i Sunyer comenta: «Carles Gerhard, que era mig suis, treballava en una casa de comerç, i amb més o menys estretors anava sortint-se'n». Josep M. POBLET, *Memòries d'un rodamón* (Barcelona 1976), 356, explica que visità la família Gerhard a Suïssa, «en un edifici situat prop de Lugano».
35. FOIX, *Serra i Moret*, 243.
36. *Ibid.*, 242-243.
37. Informació de Carles Gerhard i Hortet.
38. Informació de Carles Gerhard i Hortet. CASAS-MERCADE, *Valls, a sol i serena*, 370, assegura que «aviat dirigí la secció de literatura estrangera d'una prestigiosa editorial», però el seu fill no m'ho ha confirmat.
39. Miquel FERRER, *La Generalitat de Catalunya a l'exili* (Barcelona 1977), 168-170.
40. *Ibid.*, 194-196.
41. Cf. Miquel JOSEPH I MAYOL, *El salvament del Patrimoni artístic català durant la guerra civil* (Barcelona 1971), 20-21; Eufèmia FORT I COGUL, *Ventura Gassol, un home de cor al servei de Catalunya* (Barcelona 1979), 241-245; Romuald DÍAZ I CARBONELL, *Pere Tarrés, testimoni d'una època* (Montserrat 1973), 112-113; Narcís XIFRA I RIERA, *Montserrat, juliol de 1936* (Barcelona 1975), 167-172 (utilitza quasi literalment les memòries inèdites del pare Antoni Ramon i Arrufat, mort el 1973).
42. M'ocupo de Puig i Ferrer com a comissari de Montserrat en una col·laboració en premsa a la miscel·lània Miquel Coll i Alentorn.
43. Joan Busquets i Miró, nat a Esparreguera el 1895, s'exilià a França —on coincidí amb Gerhard, segons que m'ha explicat el fill d'aquest— i es convertí en un pintor naïf cotitzat; morí a París el 1962 (cf. *Diccionario biográfico de artistas de Ca-*

- talunya*, dirigit per J.F. RÀFOLS, I (Barcelona 1951), 174, i *Diccionari biogràfic* Albertí, I (Barcelona 1966), 360). Les memòries de Gerhard donen molts detalls sobre Busquets. Les memòries inèdites de diversos monjos de Montserrat parlen més aviat amb simpatia de l'actuació de Busquets –al qual donen el sobrenom de «Ligerow»– els primers dies de la guerra. El pare Antoni Ramon i Arrufat el considerava «un dels homes més tractables del Comitè» i posa en relleu que «no tenia cap vel·leïtat revolucionària, car era un burgès acabat». El germà Carles Areso, en canvi, a les seves notes conservades a l'Arxiu de Montserrat és molt dur amb Busquets, que segons ell s'aprofità molt del càrrec i fou responsable de la destrucció de símbols religiosos. Segons Areso, Busquets proposà d'enviar a l'abat Marcet totes les «ropes de la Iglesia», a canvi d'un milió de pessetes, i envià a cercar un daurador perquè rasqués l'or de l'església, cosa que ocasionà una forta discussió amb Areso. Un diumenge de 1937, un grup de 60 o 70 dones i infants de Monistrol pujaren a Montserrat a cercar el pa racionat que els havien de donar a les botigues i, en no trobar-ne, protestaren a Gerhard, el qual els adreçà a Busquets, «el gran cacique», i volien matar-lo.
44. El germà Areso era nata a Lazkao (Lazcano, Vitòria), el 1899. Era profès de Valvanera, però s'establí definitivament a Montserrat el 1931. En ésser detingut el 1938, fou dut a txeça de la Bonanova i després romangué durant tres dies a l'Hospital de Vallcarca. Fou empresonat successivament als vaixells «Argentina» i «Villa-Madrid», al Poble Espanyol de l'Exposició de Barcelona i en un camp de concentració. Acusat d'alta traïció, fou condemnat a mort, però els seus amics –entre els quals Manuel de Irujo– aconseguiren que la pena de mort li fos commutada per la de trenta anys de presó, que complí a la Model de Barcelona fins a l'entrada de les tropes franquistes. Després rebé l'encàrrec de recuperar diversos objectes del monestir, esparsos a diferents llocs, per a la qual cosa –tal com sabé Gerhard– anà vestit «de seglar» durant un quant temps. Morí el 1946 a Montserrat, afectat de meningitis cerebrosplinal. Deixà algunes notes sobre el Montserrat dels anys de la guerra –guió i resum fragmentari d'una conferència feta a Montserrat el dia de sant Josep de 1942, complementats amb apunts del pare Romuald Díaz i Carbonell–, que aprofito al lloc oportú. (Resum de la documentació conservada a l'Arxiu de Montserrat.) Juntament amb Areso quedà a Montserrat el germà Enric Gili, al qual Gerhard també fa referència (pàgs. 149-339), que morí a Finalpia (Itàlia) el 25 de setembre de 1936; era nat a l'Argentina el 1906 (*Epistola abbatiss Montiserrati qua communicantur victimae eiusdem conventus immolatae in odium fidei*, «Ephemerides Congregationis Casinensis a Primaeva Observantia Ordinis S. Benedicti». Series V, N. 4 (desembre de 1939), pàg. 145).
 45. Vegeu pàgs. 613-614. En un primer moment, Querol fou empresonat i dut a un vaixell a Tarragona, juntament amb altres monjos.
 46. Més endavant em referiré al monestir tal com el trobarem el 1939 els monjos. La destrucció més lamentable és la dels monuments del camí del Viacrucis, als quals –com a la resta de monuments sortosament no destruïts– Gerhard no donava cap valor (cf. pàgs. 346-347).
 47. Pàg. 196-197, 334-335, 337-339. Segons les memòries inèdites de diversos monjos conservades a l'Arxiu de Montserrat, quedaren amb el pare Rosés els germans Deogràcias Sesma (mort el 9 de gener de 1939), Maur Serra (mort el 19 de gener de 1946) i Pere Ros (mort el 26 de juliol de 1938). Una carta enviada des de Beuron el 29 de gener de 1937, amb notícies procedents de Catalunya, informa: «El P. Solà i el P. Rosés estan a la ciutat de la costa (Badalona). El segon no pogué estar més a Montserrat per por dels de Monistrol. En sortí col·locant els tres vellets en un asil. Ell anava sovint a visitar-los a l'asil o hi habitava; un dia que s'hi trobava, l'anaren a caçar, ell s'escapà "per la tangent" i ara és a Badalona» (Arxiu de Montserrat).
 48. Pàgs. 73-74, 190-196, 335-337, 339-340. La idea de dur aquests malalts a Montserrat fou del doctor Pere Domingo, segons que explicà ell mateix al pare Joan Parellada i al pare Marc Taxonera. Entre els papers de Gerhard conservats a l'Arxiu de Montserrat, hi ha una *Relació dels honoraris satisfets per la COMISSARIA DE MONTSERRAT al personal mèdic del Sanatori instal·lat transitòriament a l'edifici de l'ex-Monestir de Montserrat i de les despeses de manutenció ocasionades per l'esmentat personal* (sense data, sens dubte del 1936). Posa textualment els noms que segueixen: Dr. López (mes d'agost), Dr. Ferrer (23/7 al 23/8), Dr. Ferrer (24/8 al 13/9); Srta. Juli, infermera (un mes); Srta. Pérez, auxiliar (dos mesos); Srta. Pané, auxiliar (dos mesos); Srta. Colell, auxiliar (dos mesos); Srta. Natàlia (gratificació de 75 ptes.). Tot plegat, més la factura del Restaurant Montserrat (1.169 ptes.), arriba a les 3.335 ptes. El germà Areso anotà: «El Hospital en la Enfermería nueva, chicos y chicas. Muere un joven de 15 años con todos los sacramentos. Muere otro de 25, sin sacramentos, por tener un compañero en la misma habitación (sic). El cocinero enfermero nos requisa tanto jénero que se llena una celda de enfermería vieja. De noche sacaba todo, hacia S. Miguel. Se le despacha, quitándole todo. El Ospital (sic) se traslada a Barcelona, a las Tres Torres. Se acuerdan mucho de Montserrat».
 49. Pàg. 257. Es tracta de les monges dominiques que treballaren a Montserrat fins l'any passat. A les seves notes manuscrites, Areso comenta: «El gran empeño que tuvieron en que se quedaran las Hnas. Dominicas, porque no encontraban ninguna mujer de confianza para los labaderos. Todo el mundo robaba. En vista de esto puse todos los medios para que marcharan todas cuanto antes. El asunto este se ponía muy (mal), aquí arriba y en Monistrol; unos querian, otros no. Monistrol tenían prisa para colocar unas cuantas mujeres, y los de aquí querian gente de confianza, se habían vuelto conserbadores (sic).»
 50. Las afirmaciones de Gerhard són corroborades per Areso, que s'encarregava d'ensenyar el monestir als visitants, i per la premsa barcelonina de l'època. El 19 de setembre de 1936, el «Diari de Barcelona» publicava una nota (que també aparegué per aquelles dates a altres diaris) titulada *Montserrat – La muntanya de Catalunya*. Deia literalment: «La Comissaria de la Generalitat de Catalunya a Montserrat, d'acord amb el Comitè Obrer dels Serveis de la Muntanya, fa aivent als familiars dels convalescents allotjats a l'Hospital Sanatori de Ferits de Guerra de Montserrat i al públic en general, que tots els serveis establerts en aquesta muntanya funcionen amb absoluta normalitat i que, per tal de facilitar la visita dels parents i amics als nostres braus milicians, els preus que hi havien regit fins a la data han sofert una considerable reducció. Per altra banda i a l'objecte d'oferir un major atractiu als visitants, aquesta Comissaria ha disposat que una bona part de les dependències que constituïen la clausura de l'ex-Monestir de Montserrat, i que oferíren un interès innegable per tal com eren fins ara desconegudes de la immensa majoria dels catalans, quedin obertes al públic tots els diumenges de deu a una del matí. El trasllat a Montserrat, des de Barcelona pot efectuar-se ja sigui emprant l'autòmnibus de la "Colònia

Puig" que surt tots els dies de la plaça Universitat, a les vuit del matí, o bé pels ferrocarrils Catalans o del Nord, els trens dels quals enllacen a Monistrol amb el Funicular Aeri de Montserrat i amb el cremallera, respectivament, i no es necessiten per al viatge altres documents que els personals dels passatgers.- Per l'endemà, l'Oficina de Turisme de la Generalitat (carrer Corts) i totes les Agències de Viatges, felicitaran (sic) gustosament, a qui les sol·liciti, tota mena d'informacions complementàries». Els soldats malalts a què hom fa referència eren a l'hotel Colònia Puig (pàg. 340). Pel que fa als preus, Areso contà al pare Romuald Díaz: «Les celdes estaven igual. Els preus de les tendes: primer ho abaixaven i després ho apujaren el triple i el quàdruple».

51. Capítols XXII-XXIII. A l'Arxiu de Montserrat hi ha nombroses factures referents a la «Casa presidencial», que segons Areso acollia uns cent cinquanta persones. Areso mateix explica moltes anècdotes de la vida d'Azaña a Montserrat. A l'Arxiu de Montserrat són conservats fins i tot uns apunts referents a les conferències telefòniques del president de la República, presos secretament pel telefonista Sebastià Pujol, detingut després amb Areso i acusat d'ésser l'organitzador de la «quinta columna» a Montserrat.
52. Companys, de qui Gerhard parla sovint i amb no gaire simpatia, féu diverses estades a Montserrat, a partir de la primavera de 1937, amb dues germanes seves i amb la seva segona muller, Carme Ballester. Hi rebé la visita de la seva filla, Maria Companys, i del seu marit Hèctor Gally (Gal·ly escriu sempre Gerhard), els quals simpatitzaren de seguida amb els Gerhard (pàgs. 477-487) i tornaren moltes vegades a Montserrat (pàg. 621). Gerhard considerava Montserrat com a residència del president de la Generalitat, «que hi pujava de tant en tant» (pàg. 516) i hi tenia cambra parada, que la seva muller no volia que fos ocupada per ningú, ni tan sols per Maria Companys. Els Companys es refugiaren precipitadament a Montserrat quan, durant els terribles bombardeigs del mes de març de 1938, fou tocada per una bomba la casa del President, a la rambra de Catalunya (pàgs. 750-752). La instal·lació a Montserrat del tresor de la República, amb la subsegüent presència d'una petita guarnició, desplaugé al President i a la seva muller, que es feren arranjat la torre d'«El Burés», al terme de Castellbell i el Vilar (pàgs. 734-735, 757-758). El germà Areso comentava que «cuando el Gobierno central se marchó (en julio (de 1937)) subieron los de la Generalitat; estaban días saltados, 2 ó 3 días, todo lo más 15 días seguidos». Precisa que es tractava de «Companys, dos hermanas y su hija Maria (poco amiga de religiosas y religiosos); por el contrario, su esposa era amable por demás y educado». Companys «utilizaba las mismas habitaciones y el comedor de Azaña», sortia més que aquest al jardí i tampoc no anava a la biblioteca. «Lo mejor que producía Can Castells se lleva a la Generalidad, frutas, pollos, etc., etc.». La policia de Companys era menys correcta que la d'Azaña. A més de fer «juerga» de nit i trencar coses, robaren medicines de la infermeria. «A los pocos días todos estaban fuera del cuerpo, menos dos».
53. Sbert fou, segons Gerhard, el primer que s'adonà de la tranquil·litat de què hom gaudia a Montserrat: «hi vingué un primer cop cap a la darrerria de febrer (de 1937) i després s'acostumà a pujar-hi en una mena de *week-ends* regulars cada quinze dies (pàg. 471), i gràcies a ell «l'atenció dels altres consellers (de la Generalitat) fou també atreta per aquell lloc i sentiren ganes de visitar-lo» (pàg. 477). Fou iniciativa de Sbert la creació a Montserrat d'una residència d'estudiants, que hi poguessin aprofitar la biblioteca. Se n'iniciaren, fins i tot, les obres, que romangueren inacabades (pàg. 473). Segons una carta de l'arquitecte cap del servei d'arquitectura del departament de Cultura de la Generalitat, J.M. Miró i Guibernau, a Carles Gerhard, del 28 d'abril de 1938, les «obres d'arranjament de les cambres annexes a la Biblioteca destinades per l'habilitació de la residència d'Estudiants» havien obtingut «un crèdit de 54.725 ptes.» (Arxiu de Montserrat). Areso parla d'aquest projecte com una «Universidad de verano» per a nois i noies.
54. Gerhard parla llargament de Comorera, amb el qual —com ja sabem— l'unia una amistat antiga, i s'hi refereix amb un agredolç evident (vegeu índex de noms). Passà uns quants dies a Montserrat el «mes de juny d'aquell estiu, després de la derrota de la FAI», és a dir, després dels Fets de Maig de 1937 (pàg. 546). «en companyia d'una secretària jove i de vuit o deu xicots d'escorta que no es mogueren de Montserrat en tot el temps que ell hi romangué», mentre preparava «el report que havia de llegir pròximament davant el congrés general del partit» (pàg. 550). El germà Areso, a les seves notes manuscrites, explica que «Juan Busquets requisa todo lo que de la tienda de medallas (de Montserrat), y cada martes mandaba en pequeños paquetes para México, por mediación de Comorera. Comorera suve (sic) un día con unas 40 muchachas del frente Popular Francés, los encontré que venían del Camarin, cantando y saltando la Internacional, él con el sombrero puesto y fumando un puro, y el Comisario (Gerhard), como algo músico, les acompañaba con el Órgano del presbiterio; esto sucedió muchas veces, siempre que benia (sic) alguna visita de un político, pero este día me disgustó tanta profanación en la casa de Dios Ntro. Señor, levanté la tarima y rebenté (sic) un tuvo (sic) del aire del órgano, así nunca más pudieron tocar semejante marcha».
55. La impressió de Gerhard sobre Tarradellas és molt més negativa que no pas la que expressa sobre Comorera. Pujà diversos cops a Montserrat, acompanyat a vegades de la seva muller (pàgs. 566-567 i vegeu índex de noms).
56. Pàg. 521.
57. Vegeu pàgs. 522-527 i índex de noms. Areso comenta només: «Viladomat retira la estatua de S. Francisco y se queda a trabajar». Es refereix a Viladomat Josep RIU PORTA, *Hospital militar a Montserrat 1938-1939* (Montserrat 1979), 35, 54-55, 77-79.
58. Vegeu pàgs. 527-528 i índex de noms. Fan una ràpida referència a l'estada d'Anglada a Montserrat —utilitzant les memòries de Carles Areso que els vaig comunicar jo mateix— Francesc FONTBONA i Francesc MIRALLES, *Anglada-Camarasa Barcelona s.d.*, 188, els quals assenyalen que hi coincidí algun cop amb el dibuixant i dissenyador de jardins Joan Mirambell (al qual fa al·lusió Gerhard a la pàg. 837). Dóna alguna data interessant Josep TRUETA, *Fragments d'una vida* (Barcelona 1978), 154.
59. Pàgs. 570-579. Hom identifica «Pedro» amb l'hongarès Ernő Gerő, delegat de la Komintern a Espanya, que dirigí la repressió contra el POUM; cf. Jaume MIRAVITLLES, *Episodis de la guerra civil espanyola* (Barcelona 1972), 205-215. Els apunts de Gerhard confirmen el poder de «Pedro» i el misteri de què es rodejava. Alguna vegada l'acompanyà a Montserrat el dirigent comunista Valdés, és a dir, Miquel Valdés i Valdés, conseller de Treball i Obres Públiques de la Generali-

tat des del setembre de 1936 fins a l'abril de 1937 (a l'Arxiu de Montserrat, entre els papers de Gerhard, hi ha una targeta de visita de Valdés, amb el títol de conseller).

60. Pàgs. 579-589.
61. Vegeu referències a Gerhard a l'índex de noms. A la pàg. 690, hom transcriu una cançó de Robert Gerhard dedicada a «Tula», filla del doctor Trueta. Comenta una visita de Gerhard RIU, *Hospital militar a Montserrat*, 48-49. Pere BOSCH-GIMPERA, *Memòries* (Barcelona 1980), 193, confon Robert Gerhard amb el seu germà Carles i pensa que fou «nomenat conservador del monestir».
62. Vegeu pàgs. 590-612 i índex de noms. Trueta recorda a les seves memòries, *Fragments d'una vida*, que la seva muller «Amèlia, amb la nostra filla petita, es traslladà a Montserrat pel febrer de 1938, acompanyada per la monja superiora de la Clínica del Remei, Carme Gurnés, per a atendre-les. Jo aprofitava totes les oportunitats que em deixava la feina per pujar a Montserrat, on s'havia format un nucli reduït de gent necessitada de repòs» (pàg. 153), i explica –com Gerhard– l'operació d'apendicitis aguda que hagué de fer a la filla de Joan Comorera, mentre aquesta passava una temporada a Montserrat (pàgs. 152-153). No parla, en canvi, de la important intervenció que tingué en la darrera malaltia de la muller de Gerhard.
63. Pàgs. 614-618. Amb les explicacions de Gerhard, queda clar que mossèn Vilar escriví a Montserrat el llibre que titula precisament *Montserrat. Glosas a la Carta Colectiva de los obispos españoles*, signat amb les seves inicials, J.V.C. (Barcelona. Instituto Católico de Estudios Religiosos, 1938), on parla sovint del monestir i fins i tot del seu Comissari, anomenat «Gerardo» i identificat amb nom i cognoms a l'índex onomàstic final. L'exemplar que en tinc al davant, de la Biblioteca de Montserrat, és dedicat «a l'amic Joan Busquets i Miró, en penyor de reconeixença», i signat per l'autor a Montserrat, el 18 de desembre de 1938. La relació de Vilar amb el monestir de Montserrat es demostra també als tres volumets de *Lletres catalanes*, que publicà des de l'exili (Tolosa de Llenguadoc 1946) amb el pseudònim de Jordi de Montserrat i que envia dedicats a la nostra biblioteca. Hi parla, amb referència a Montserrat, d'una possible Associació d'Història Eclesiàstica de Catalunya (II, 197-201).
64. Cf. pàgs. 230-233. La imatge autèntica havia estat amagada poc abans de la guerra civil, com revelà «L'Osservatore Romano» el 30-31 d'agost de 1937, en un article que suscità la injusta indignació de mossèn Vilar (vegeu *Montserrat*, 2-4). Segons Areso, Gerhard tragué «los postizos», és a dir, els vestits tradicionals de la Mare de Déu, innovació encertada que persistí després de la guerra.
65. Pàg. 521. A la pàg. 526, Gerhard fa notar que, malgrat les insinuacions de Gassol, no volgué despullar la basílica «de tots els elements de culte –com ho havien fet amb la catedral de Barcelona, per exemple, i amb les altres esglésies que subsistien per Catalunya, amb el bon propòsit, manifestament, de salvar, tot sacrificant l'accessori, els edificis mateixos d'aquells temples i la meravella de llur arquitectura».
66. Pàgs. 377-382. En general, però sense cap referència a Montserrat, vegeu MIRAVITLLES, *Episodis de la guerra civil espanyola*, 200-202, 205-218.
67. Pàgs. 618-619. El germà Areso escriu: «La primera visita del Gobierno (sic) de Euzkadi a Montserrat, Mucha limpieza en el Camerín, arreglo de los altares y ordenar todo en general, se ilumina el Camarín y presbiterio. Llegan a Montserrat y se dirigen enseguida al Camarín, donde casi todos se ponen a orar. Entraban acompañados de los de la Generalidad. Por lo tanto uvo (sic) después protestas, porque rezaban como los Facistas (sic), y decían si eran Rojos o no. Todo esto pasó enseguida, en el banquete del medio día se olvidó todo esto. La mayoría eran Panchistas y nada más». Areso comenta que la bona entesa amb el «seu» govern l'afavorí molt: «Las relaciones con el Gobierno de Euzkadi, un Carnet como súdito basco (sic), visita hobliga (sic) siempre que bajaba a Barcelona. Me balió mucho el apoyo de ellos, aquí me respetaban más que hantes, ellos los de aquí querían relacionarse con los Bascos, visitas con Irujo sobre los presos de Montserrat» (és a dir, els monjos empresonats). No oblidem que Areso parlava basc i se sabia presentar molt bé; vegeu, per exemple, la impressió que féu a Alberto de ONAINDIA, *Hombre de paz en la guerra* (Buenos Aires, 1973), 439-440.
68. Pàgs. 432-448.
69. Pàgs. 448-451.
70. La relació de Gerhard amb Negrín no s'interrompé. El 29 de setembre de 1947, per exemple, Negrín li escriví des de Londres comentant-li les memòries, l'original de les quals li havia deixat Gerhard mateix (vegeu el pròleg del seu fill). Li parlava d'«el gran interès documental que para mi ha tenido su lectura, no sólo en cuanto a hechos se refiere, sino por la transcripción tan viva y fiel del ambiente que me ha hecho revivir mucho, en los momentos más tensos de nuestra lucha», i li deia que «sería una gran lástima que su obra siguiera inédita. Textos de este tipo son la mejor fuente para el historiador futuro, y el compatriota contemporáneo que lo lea sin pasión ni prejuicio podrá aprender mucho, cosa que a todos nos hace falta si es que aspiramos a poder vivir en nuestra tierra en paz y armonía. Piénselo V. bien y ánimese» (agraïxo a Carles Gerhard i Hortet que m'hagi facilitat una fotocòpia de l'original d'aquesta carta).
71. Pàgs. 710-733. A posteriori, la premsa informà àmpliament d'aquest acte i en publicà fotografies.
72. Pàgs. 733-735.
73. Sobre tot això, vegeu pàgs. 340-371. Aleshores la Colònia Puig depenia del Consell Superior de Sanitat de Guerra de la Generalitat (pàg. 340). A l'Arxiu de Montserrat es conserva un document d'aquest Consell de Sanitat de Guerra, mal redactat en castellà i signat, amb firma il·legible, el 31 d'octubre de 1936, que diu textualment: «Esta Inspección Médica del Control del Consejo de Sanidad de Guerra hace constar que después del agradecimiento por la actuación sanitaria y moral de los compañeros Médicos Magín Targa Giménez, José Ferrer Vivó, el Administrador Carlos Gerhard y demás personal del Hospital de Convalecientes de Guerra que desde el 12 de septiembre hasta la fecha, además de colaborar desinteresadamente a la causa, es de razón el que desde este momento quede legalizada de una manera clara su situación cienti-

fica y administrativa con arreglo a su leal proceder, se ruega al Comité de Sanidad de Guerra tenga en cuenta estas manifestaciones y se proceda con arreglo y con toda urgencia a la petición de esta Inspección, y entretanto sirva la presente para estar dentro de esta invocada legalidad» (hi ha un segell de la Inspección de Revisiones y Control Hospitalares y Militias del Frente). A Montserrat hi hagué fins i tot un farmacèutic fix, cosí del doctor Ferrer (pàgs. 452-454).

74. Pàgs. 512-513. Es devia tractar de la «Clínica Militar N.º 16», l'administrador de la qual demanava a Gerhard, el dia 1 de febrer de 1938, que «se conceda a este Establecimiento permiso para abastecerse del agua que necesita -con objeto de suplir la insuficiencia de las necesidades hospitalarias- del caudal que surte los edificios de esa Comisaría» (Arxiu de Montserrat). Cf. RIU, *Hospital militar a Montserrat*, 6-7.
75. Pàgs. 514-520.
76. Pàgs. 792-806. Entre els papers de Gerhard conservats a l'Arxiu de Montserrat hi ha algunes mostres de les relacions difícils entre el personal militar i el personal de la Generalitat. El 15 d'abril de 1938, l'Inspector General de Sanitat de l'Ejército de Terra signava un document segons el qual «el Inspector de Hospitalares, Don Sebastián Moré Rojas, está autorizado por esta Inspección General de Sanidad para resolver cuantas dificultades halle a fin de terminar la instalación del Hospital de Sanidad Militar en el Monasterio de Montserrat» i demanava a l'«Administrador del Monasterio» que «facilite en todo lo posible la labor del Dr. Moré, ya que es urgentísima la puesta en marcha definitiva de este Hospital en su máxima capacidad, para lo cual esperamos la cooperación entusiasta de los funcionarios dependientes de la Generalidad de Cataluña». El 3 de juny de 1938, el «Jefe del Destacamento» de Sanitat de Montserrat, Ruiz, comunicava al «Sr. Comisario de la Generalidad de Catalunya en MONTSERRAT» una ordre que li havia donat aquell mateix dia, per escrit, el cap de serveis de la Clínica núm. 5 (nom que en aquell moment tenia l'Hospital de Montserrat), M. Targa: «Habiéndose dado algún caso de alcoholismo entre los hospitalizados y con el fin de evitar este perjuicio a los mismos, he dispuesto ordene V. que en el plazo de 24 h. quede cerrada la tienda de bebidas que se encuentra dentro de este recinto». El 14 de juliol de 1938, el director de la Clínica Z exposava al «Sr. Delegado de la Comisaría de la Generalidad de Cataluña en esta clínica» que, «conviviendo entre nosotros personal afecto a esa Comisaría, me place invitar a Vd. para que, si lo cree oportuno, ordene el corte del pelo al cero a dicho personal, siguiendo la orden dada por la Jefatura de Sanidad del Ejército del Este». Finalment, el 18 de juliol del mateix any, el mateix director li comunicava que «en el plazo de 48 horas se procederá (sic) al recuento de todos aquellos que no han trasladado la residencia de sus familiares fuera del recinto de esta Clínica, con el objeto de comunicarlo al Jefe de Sanidad de este Ejército, Mayor D. Carlos Díez, cumplimentando la última orden por él emanada». Al mismo tiempo me cumple informarle que las sanciones serán severas a todos aquellos que dependiendo de esta Clínica dejen de acatar las disposiciones militares».
77. Pàgs. 800-806 i 835-845. Des del mes de juliol de 1938 el director de l'Hospital de Montserrat (Clínica Militar Z) era el doctor Josep Riu Porta, que completa amb múltiples detalls la narració de Gerhard al seu llibret *Hospital militar a Montserrat*. Tanmateix, per un lapsus de memòria, Riu afirma que «el mes d'agost de 1938, quan ja la major part del recinte, convertit en un important centre hospitalari, estava en complet funcionament, es va donar per acabada la missió del delegat Gerhard, i ell, en Busquets i els mossos d'esquadra -llevat de quatre mossos d'esquadra que s'hi quedaren amb llurs famílies- se n'anaren del recinte» (pàg. 42; cf. pàg. 43); en realitat, tant Gerhard com Busquets foren a Montserrat fins al darrer moment. Sobre aquest temps, vegeu també les memòries citades de BLADÉ i DESUMVILA, *L'exiliada*, 12-20 (Bladé era sanitari a la Clínica Z).
78. Pàg. 864.
79. *Ibid.* Coincideix substancialment amb aquesta versió la narració de RIU, *Hospital militar a Montserrat*, 51-53, que m'ha estat confirmada també pel senyor Frederic Muñoz, aleshores comissari polític a Montserrat. Ni Riu ni Muñoz, però, no recorden la conversa amb Gerhard.
80. *Ibid.* Sobre l'evacuació, vegeu RIU, *Hospital militar a Montserrat*, 53-55. No cal dir que és injusta l'afirmació d'Adalbert M. FRANQUESA, *75 anys de patronatge de la Mare de Déu de Montserrat* (Montserrat 1958), 142: «Entretant els delegats de la Generalitat per a la conservació del monestir procuraven emportar-se'n tot el que podien. Carregaren uns vint trens del cremallera».
81. Pàgs. 865-866.
82. Pàgs. 868-871.
83. Vegeu, per exemple, pàgs. 389-401 (Azaña critica indirectament l'anarquisme emparat per la Generalitat i l'Esquerra, comentari de Gerhard), 442 («aquella ficció de poder que els nostres governants havien conservat els servia gairebé només per a anar legalitzant, amb el pretext de la revolució en marxa i vinguessin d'on vinguessin -que també en venien, i no poques, de la banda comunista-, totes les enormitats que pel país s'anessin produint»), 464-470 (supeditació de la Generalitat al «murcianisme» anàrquic: Francesc Isgleas a Defensa, Joan P. Fàbregas a Economia, Eugenio Vallejo posat per Tarradellas davant el «vast negoci» de les Indústries de Guerra, Aureli Fernández i l'Eroles a Governació, la «txeca» de Sant Elies elogiada per Josep Tarradellas), 474 (Sbert semblava rebutjar la «confabulació de l'Esquerra amb la FAI», de la qual era responsable Companys), 477-479 («l'únic que per al senyor Companys comptava era de romandre dret, és a dir, en el seu lloc de president, fos com fos») 482-484 (converses amb Companys sobre el PSUC, «conseqüències desastroses» de la política del President), 563-570 (ombres i qualitats de Tarradellas), 597-610 (reflexions sobre la desastrosa política catalana parlant de Trueta), 684-686 (intrigues acollides per Companys). Vegeu les notes 86, 87 i 88.
84. Vegeu, per exemple, pàgs. 394-395 (Comorera fomentava, «conscientment o inconscientment», l'anticomunisme), 474 (Gerhard coincidí amb Sbert en la crítica al PSUC), 549-550 (converses de Gerhard amb Comorera a Montserrat, «aspectes immorals tocant a certes persones de la CNT i de l'Esquerra», «esperit partidista que duia les nostres forces i personalitats polítiques a dividir-se, mentre que en realitat allò que calia era que tots plegats (...) ens uníssim en un esforç sincer (...) de lluita contra l'enemic comú que, si per desgràcia nostra arribava a triomfar, es mostraria tan implacable

- amb l'Esquerra com amb el PSUC, com, encara, amb la mateixa Catalunya», 552-558 («política subterrània del nostre camp»: sembla que el comissari d'Ordre Públic de Barcelona, Paulino Gómez, rebia ordres de Comorera, el qual exercia també un «ascendent personal» sobre Virgilio Llanos, comissari general de l'Exèrcit de l'Est; «influència» o «interferències creixents» del «poder obscuro» i «tenebrós, invisible» del comunisme, eliminació del POUm).
85. Vegeu sobretot pàgs. 389-390, 762-764 i 773-783.
 86. Pàgs. 487-490.
 87. Pàgs. 490-491.
 88. Pàgs. 491-509. Com a conclusió, Gerhard escriu: «En aquesta forma perdé Catalunya la facultat de vetllar pel seu ordre públic i, amb ella, un dels suports més fermes de la seva autonomia i de la seva llibertat. Aquesta pèrdua fou per a nosaltres, per als catalans, dolorosíssima, i el que la feia més punyent és que en el fons de la nostra consciència ens havíem de confessar que la mesura en si mateixa era, en aquella ocasió, adequada i merescuda. Quina pena, però, pensar que si haguess comtat amb governants honestos Catalunya hauria pogut oferir, amb motiu de la subversió militar, una prova magnífica de la seva capacitat com a poble i hauria pogut fer-se amb atribucions que, per tal com les circumstàncies excepcionals del moment ho postulaven impenosament, ningú no hauria tingut després força moral per a llevar-les-hi. I això darrer la Generalitat no ho havia pas descurat. A partir del mateix 19 de Juliol, en efecte, el nostre govern començà a publicar decrets, que de vegades apareixien en llargues sèries de trenta o quaranta d'un sol cop, on ni els límits de l'Estatut ni els de la mateixa Constitució de la República no eren respectats gens ni mica. Tot plegat, però, per a què? Per a augmentar les facultats del nostre poble i demostrar, amb l'ús que en fèssim, que n'èrem mereixedors? De cap manera! Per a acabar tot simplement posant Catalunya, enmig d'una orgia monstruosa de milions i d'assassinats, als peus de la FAI «murciana». Quina follia! Quina pena! Quina vergonya! – Bé és cert, però, que la majoria dels homes que en aquelles circumstàncies tingueren a llurs mans els destins de la nostra terra – i n'hi havia de tots els parits – no es diferenciaven en res dels elements tèrbols de la FAI. Demagogs i desaprensus com aquells, i que se'ls en donava, a ells, de la llibertat de Catalunya? Catalunya i la seva llibertat no havien constituït per a ells mai altra cosa en el fons, prou que ara es veia, sinó l'escambell que els permetés satisfer sòrdides ambicions de partit o personals» (pàgs. 508-509).
 89. Recordem sobretot l'esment dels bombardeigs del març de 1938, que afectaren la casa de Companys a Barcelona (pàgs. 748-752).
 90. Vegeu pàgs. 621-625 i 695.
 91. Vegeu la penosa escena de la família Companys (pàgs. 759-766) i l'interès de Comorera a posar en lloc segur la seva filla Nuri (pàgs. 753-756), tot i que no volgué facilitar a Gerhard l'obtenció del passaport necessari per a dur la seva muller malalta a França (pàgs. 786-791).
 92. Només un exemple: a la pàg. 475 comenta que el conseller mallorquí Sbert «era en el fons un perfecte escèptic» i que semblava que encaixava en la vasta categoria d'aquells que, segons frase d'un bon amic meu, «ho donaven tot per perdut des del primer dia i tractaven només de treure d'aquell desastre col·lectiu tot el profit i tots els avantatges possibles», i no s'està de dir: «A mi aquesta idea em feia mal. M'hi rebel·lava amb la vehemència que m'havia fet redreçar aquell vespre que, ploroses, la Teresita i la Pilar Targa havien entrat al meu despatx per anunciar-me la caiguda de Madrid (vegeu pàgs. 417-419). No, allò no era possible! Aquella guerra no la podíem perdre! La nostra causa era als meus ulls massa noble i massa justa perquè el món pogués voler sacrificar-nos! Era la causa mateixa de la humanitat allò que nosaltres defensàvem, i no era possible que la humanitat volgués abandonar-nos...» Tenim un testimoniatge curiós de l'efecte produït en la senyora Gerhard pel derrotisme de Companys i del seu gerend: el 16 de juliol de 1938, Amèlia Llacuna –la muller de Trueta– escrivia des de Montlluis a Carles i a Teresita Gerhard: «Ja veus, Teresita, si es podia fer gaire cas del *canta mañanas* del pis de dalt (els Companys vivien a Montserrat al «pis de dalt» dels Gerhard). Amb raó li vàreu agafar antipatia el dia que va fer-te plorar sense solta i sense veure que et feia tant mal. Tot això passava a finals de març i ja veus, semblava que no podíem esperar ni el temps de fer una maleta i estem acabant el juliol... I la guerra no pot acabar fins que fugin de la nostra terra tots els estrangers que volen robar-la. Ara, però, tenim molts èxits i el nostre exèrcit és l'admiració del món. Visca la república!» (Arxiu de Montserrat).
 93. Pàgs. 712-721 (cf. pàgs. 827-835). Els detinguts a Montserrat eren, com Gerhard assenyalava a la pàg. 714, a més de Carles Areso, Julià Renalies i Guitart, encarregat del garatge –que també havia estat xofer de l'abat Marcet–, Conrad Comallonga, «maître» del restaurant; Sebastià Pujol i Constantí, telefonista; Joan Martí i Serra, flaquer, i Josep Cosials i Santacreu, dependent de la tenda, «geperudet». El pare Ricard M. Sans ha tingut la gentilesa de comunicar-me unes notes del senyor Sebastià Pujol sobre la seva detenció i la seva condemna a treballs forçats, que m'han permès d'identificar tots els seus companys.
 94. Cf. pàgs. 317-333. En parlar de la mort del gerent de l'Agrícola, el germà Areso anota: «se buscan mucho al R.P. Reinaldo y Sr. Palmada. Se reparten unas 200 fotografías, se avisa a Barcelona para que el P. Reinaldo se esconda, que no se deje ver». (El pare Reinaldo Bozzo, al qual Gerhard fa al·lusió a les pàgs. 49-52, 100 i 319, mort a Montserrat el 1974, era aleshores l'encarregat de les obres. Era una excel·lent persona, però tenia un temperament viu i abans d'entrar al monestir havia estat militant carlí. Els primers dies de la guerra s'amagà fora de Montserrat.) Areso escriu que Palmada «tiene un careo con un servidor, me quieren llevar con él para ser fusilado. Yo les ablo (sic) bien claro, nos dejan ablar (sic) solos. Me defiende el Secretario de Monistrol, me hace documento para facilitar los viajes. Los (...) me quieren matar. Como salí del paso. El portero (...) me saca del apuro. Marchan todos, y a la media ora (sic) muerto Palmada. Al día siguiente suben otra vez, y así suben de todos los pueblos de por aquí los Comités para sacar de aquí y matarme. Decían que un fraile mando (sic) en Montserrat. El Comisario siempre me defiende» (segons Areso, van intentar de matar-lo alguna vegada i, quan marxava, el seguien dos espies de Monistrol, bé que ell els despitava perquè tenia un «infiltrat» al comitè de Monistrol i un altre al de Manresa). D'altra banda, explicà al pare Romuald que la mort de Palmada fou al final del mes d'agost de 1936, quan encara hi havia a Montserrat el pare Rosés. El comitè de Monistrol cercava «las armas y el tesoro de Montserrat» i l'insultaren. Palmada afirmava, per tal de salvar-se, que «el depósito redondo era doble con armas y

un importante escondite». En arribar a la porta, el porter «los echa escaleras abajo, cierra la puerta. Otros dos que salían del excusado hace lo mismo y nos separamos para que no diesen tiros contra la puerta. Llega en aquel momento el coche del Comisario», el qual defensà Areso. «A mi me meten en la mayordomía cerrado diciendo que podrían hacer una de las suyas. Suben los mismos individuos otra vez el día siguiente, y el Secretario, pésimo, fue en mi favor. Estaban dentro de casa, sin saberlo nadie, tocando la gramola; pensando yo que eran los niños. Me presento ante ellos y me escapo por los museos al ver que ellos eran allí. Encargaron a otros Comités (venían) que subiesen; y telefonaron diciendo que subían para prender al fraile. Muchas gracias, y llegaban, les recibía, otras ponía a otro. No me conocían y les remitía al Comisario y les convenía y así se marchaban».

95. El cas més significatiu és un incident amb Azaña per una qüestió sense cap importància: la benzina que utilitzaven els seus cotxes (pàgs. 422-429). Sebastià Pujol –a les notes manuscrites conservades a l'Arxiu de Montserrat– ens dona una versió d'aquests fets procedent de les converses telefòniques del seguici d'Azaña: «El Sr. Santos telefonó al delegado del Gobierno en la Campsa diciéndole que en Cataluña le tazaban (sic) la gasolina y esto que al Jefe de Estado se le tazan los viajes, comprenderá V. que es algo grande. Me he exclamado por aquí y muchas razones pero nada más. El de Valencia le promete que si mañana no obtiene le mandará un tanque desde Valencia porque en Cataluña se han declarado independientes, pero cuidado en que si le envío sería para Vdes. solos. No tenga cuidado, que no tocará bencina nadie. Traen un tanque cuba de bencina de Valencia y al pedir la llave del depósito del garage le dicen que allí tienen bencina la Generalidad unos tres cientos litros, pero ponen la que trae el tanque y se queda la llave unos guardias por orden de Santos para que no den gasolina a nadie. Por la mañana siguiente ba (sic) a cargar bencina un coche de Montserrat que tenía de llevar un enfermo y los guardias se oponen (Azaña y pandilla ya se quedaron aquella noche). Los guardias del depósito telefonan al Parlamento y Santos aún dormía. Media hora después avisaron del Parlamento que los de la Generalidad podrán sacar la suya pero que se ve que se enfadaron la gentilla presidencial porque la última gota no se guardó para ellos. Por el garage hubo mucho jaleo. El comisario de la Generalidad ya estaba dispuesto a llamar a Barcelona». Entre altres exemples, cf. pàgs. 658-668.
96. Entre altres exemples, vegeu pàgs. 299-302, 432-437 i 451.
97. Vegeu el pròleg de Carles Gerhard i Hortet.
98. Areso escriu que Gerhard era un «hombre muy prudente, y muy capaz de todo, bastante mejor y más propio para Montserrat» que no pas Pujol i Ferrer. Amb tot comenta: «Ahora que todos benían (sic) con mucha hambre de cosas, el oro, la plata y millones».
99. Pàg. 81.
100. Pàg. 90.
101. «S'autoriza el Diputat al Parlament de Catalunya, CARLES GERHARD OTTENWAELDER, per a circular lliurement per tot el territori de Catalunya, amb armes i usant de qualsevol mitjà de locomoció.- Les autoritats i milicians deuran prestar-li tot l'ajut que els sigui requerit per l'esmentat Diputat.- Permis de duració il·limitada.- Barcelona, 6 d'agost del 1936.- El Comitè Central».
102. Pàg. 167.
103. Informació del pare Calixt Albareda i del germà Adeodat Cardellà. El pare Tobella mateix, a les seves memòries inèdites, afirma: «Yo mismo personalmente había puesto anteriormente a buen recaudo los libros y códices de más valor de nuestra Selecta, y había sólo dejado para el último momento algunos pocos que no era prudente esconder por ser muy conocidos del público. Aquella misma mañana (del 21 de juliol de 1936), viendo el cariz que las cosas tomaban, los había ya preparado convenientemente para el momento oportuno.- A media noche, terminado mi trabajo, salí al jardín...» (Arxiu de Montserrat).
104. Pàgs. 167-168.
105. Informació del pare Calixt Albareda i del pare Marc Taxonera. El pare Tobella mateix m'havia explicat que va estar a punt d'aconseguir una Bíblia de Gutenberg per a la biblioteca de Montserrat.
106. Pàg. 187.
107. Vegeu Arxiu Vidal i Barraquer. Església i Estat durant la Segona República Espanyola, 1931-1936, a cura de M. BATLLORI i V.M. ARBELOA. III/1 (Montserrat 1977), 269-270 n.
108. Pàg. 188.
109. Ibid.
110. Pàgs. 739-740.
111. Pàgs. 741-746.
112. Carles Gerhard i Hortet m'ha explicat que la confusió del seu pare era deguda a un bisbe anglès que visità el monestir i li féu broma que ell era una mena de bisbe i abat laic de Montserrat i que, per tant, estaven en igualtat de condicions.
113. Potser el lapsus ve del germà Areso, que, com Gerhard mateix observà, no era gens intel·lectual.
114. Des del 1933 era director de l'Escolania el pare David Pujol.
115. Pàg. 160.
116. Gerhard parla de l'expedició a Mallorca (agost-setembre de 1936) a les pàgs. 310-314. La presenta com una empresa romàntica d'Estat Català, ajudada només per «un petit vaixell de guerra» i que, després de desembarcar a Portocristo, «ini-

cià amb èxit la seva progressió cap a l'interior», però que, «en el precís moment que la victòria semblava voler coronar llur audàcia i quan ja els començaven a curtejar les municions», fou afoïllada per una «ordre terminant» d'Indalecio Prieto, «que era aleshores ministre de Marina del govern central i no havia tingut cap intervenció en aquella expedició que s'havia fet seva el govern català»; això fou vist a Catalunya com «una manifestació més, instintiva o conscient, que per al cas és igual, de l'eterna Castella, tradicionalment gelosa de totes les iniciatives catalanes, més que més quan, com en el cas present, aquestes ultrapassen el marc estret d'un autonomisme ben entès i provincial». Els catalans «haurien volgut continuar lluitant de totes passades i malgrat tot fins a vèncer o fins a morir», però hagueren d'optar «per replegar-se» i «els darrers es llançaren a l'aigua, perseguits pels trets dels adversaris, i guanyaren el vaixell nedant». «Vuit o deu xicots» de Monistrol havien format part de l'expedició i «el rumor popular els donà tots per morts», fet cert «respecte d'algun d'aquells minyons». Sobre la realitat de la desballestada aventura de Bayo, vegeu el meu llibre *La guerra civil a Mallorca* (Montserrat 1976). D'aleshores ençà he vist important documentació d'arxiu que demostra que la Generalitat ordenà la retirada de Mallorca, ja que la situació s'hi havia fet insostenible. Per les notícies que he pogut aplegar a Monistrol, foren vint-i-dos els joves monistrolencs que participaren a l'expedició, onze dels quals hi trobaren la mort (informació del senyor Joan Creus i Muntané, un dels onze supervivents).

117. El 13 d'abril de 1938, el «Jefe Militar del Destacamento» i el «Comisario del Destacamento» s'adreçaren «a la Junta de la Generalidad de Cataluña, en Montserrat», per demanar «a esa Junta, nos conceda el derecho de poder utilizar el transformador eléctrico sito en el Restaurante de Sta. Cecilia, al objeto de que la Cia. explotadora de los Servicios Eléctricos de Montserrat pueda facilitarnos el fluido necesario para atender las necesidades de este Destacamento de Transmisiones». El 4 de juliol de 1938, l'Administrador de la Comissaria de Montserrat signà un document fent constar que «amb data d'avui, compareix en aquesta Comissaria de Montserrat (Generalitat de Catalunya), el responsable del destacament instal·lat en l'edifici nomenat (sic) Sta. Cecilia de Montserrat, fent entrega del local i utensilis de què disposaven segons ordre del Exèrcit de l'Est (Batalló de Transmissions) n.º 1.780, del qual constato que ho deixen en bon estat».
118. El 30 de juliol de 1938, el Director i el «Comisario delegado de guerra» de la Clínica militar «Z» demanen al «Sr. Administrador de la Comisaria de la Generalidad de Cataluña en Montserrat» que doni «las oportunas órdenes para que sea dada la corriente eléctrica a los locales de Santa Cecilia».
119. El 27 de juny de 1938, el «Cabo Intendente» de la Secció d'Intendència de Can Castells, Transmissions, signà a Esparreguera un rebut de divuit quilos de patates, lliurats pels administradors de Can Castells «para poder dar de comer a la fuerza acantonada en esta casa, por haber sufrido un retraso la camioneta de la Intendencia». El 4 de juliol del mateix any, el «Capitán de Cuarte» de la Companyia de Dipòsit del Batalló de Transmissions de l'Exèrcit de l'Est signà a Can Castells una *Relación de utensilios y enseres de cocina propiedad de «Casa Castells» que han sido cedidos al Batallón*.
120. El 24 de setembre, l'Administrador de la Comissaria de Montserrat acceptà «la vostra sol·licitud (...)». Condicionant, però, que tinguéu cura en la conservació de la propietat, i li féu saber que «sereu atesos en les vostres necessitats que, com aquesta, sien en bé de la causa, i d'altres que suggereixin (sic) mitjançant sempre mutu acord». El 4 d'octubre, el «Mayor Jefe» del Campo de Instrucción de Monistrol de Montserrat (C.R.I.M. n.º 15) signà el rebut de diversos «utensilios destinados a CAN CASTELLS que al dorso (sic) se relacionan», lliurats pel «Sr. Administrador del Patrimonio del Monasterio de Montserrat». El 6 del mateix mes, el mateix «Mayor» s'adreçà al «Sr. Busquets-Administrador del Patrimonio de Montserrat» comunicant-li que li enviava el rebut anterior, «de utensilios que V. como representante del Patrimonio de la Generalidad ha tenido a bien concedernos temporalmente para uso de los Sres. Oficiales y Clases destacados en la finca, denominada a CAN CASTELLS (sic)».
121. Vegeu la meua refosa de la *Història de Montserrat* d'Anselm M. ALBAREDA, sisena edició (Montserrat 1977), 112-113, i el meu llibre *Els creadors del Montserrat modern*, 132-135, 144-146 i 264-265 (amb la bibliografia essencial). Aviat seran publicades les memòries del pare Ricard M. SANS, *Montserrat 1936-1939. Episodis viscuts*, que contenen testimoniatges d'algunes persones que treballaren a Montserrat fins al final de la guerra.
122. Vegeu *Els creadors del Montserrat modern*, 134 n.
123. Cf. ONAINDIA, *Hombre de paz en la guerra*, 440, i BOSCH-GIMPERA, *Memòries*, 249.
124. Vegeu ALBAREDA-MASSOT, *Història de Montserrat*, 112.
125. BOSCH-GIMPERA, *Memòries*, 229, explica que «l'orientalista Delaporte, que era professor de l'Institut Catòlic de Paris, liberal», li «demanà que li deixéssim les tauletes cuneiformes que hi havia al Museu Bíblic de Montserrat per estudiar-les, que més tard jo li vaig portar; morí en un camp de concentració d'Alemanya (...)». Les tauletes tornaren a Montserrat. El pare Marc Taxonera m'ha precisat que aquest material no tornà al monestir fins després de la Segona Guerra Mundial i que calgué anar a cercar-lo al Louvre.
126. Efectivament, com ja sabem, havien estat amagades —amb temps o més aviat a darrera hora— moltes coses de valor, tot i que pròpiament no constituïen cap gran tresor. A més de la imatge de la Mare de Déu —l'amagatall de la qual només era conegut per poquíssimes persones—, havia estat enterrat el seu «tresor»: corona de la Mare de Déu, calze i canelletes de Ferran III d'Àustria, i els calzes bons de la basílica. Tot això no fou descobert i pogué ésser recuperat.
127. És a dir, l'oblat Josep M. Salvador, mort el 5 de setembre de 1933.
128. Segons les informacions que ha rebut el pare Ricard M. Sans, «en J. Busquets, que feia d'encarregat dels treballadors i, pel que es veu, sentia una profunda aversió a tot signe religiós», fou el responsable d'aquestes destruccions: «Féu esmicolar totes les catorze belles estacions del Viacrucis, i féu servir els trossos que en sortiren per a voreres i graons del camí, i els que sobrenen els deixaren apilats, en el mateix lloc on havia estat l'estació. Féu arrasar també l'antiga capella dels Apòstols, que si bé no tenia gran valor arqueològic, feia alguns segles que estava en aquell extrem del santuari». D'altra banda, uns apunts manuscrits del pare Romuald Diaz, conservats a l'Arxiu de Montserrat, precisen que «totes les ermites foren saquejades: començant per la de Sant Iscle dintre la clausura monàstica, passant per la dels Apòstols

(aquesta destruïda completament), Sant Miquel, Sant Dimas, Capella de la Dolorosa al final del sudist Via-Crucis fins a les alterasses (sic) de Sant Benet, St. Joan i St. Jeroni».

129. El pare Ricard M. Sans ens explica que la Cova fou saquejada els primers dies «pels de Monistrol». El germà Areso escriu crípticament: «Primeros días llegan a la S. Cueva vecinos de Montserrat. Pensaban que de la Cueva a las Cuevas de Salitre que teníamos comunicación y esto les interesaba a los del Aéreo y Sn. Juan o de Colvató».
130. El pare Ricard M. Sans ha recollit una altra versió d'aquest fet: Busquets «havia determinat encara destruir els monuments dels misteris del St. Rosari que adormen el camí a la Sta. Cova, però els treballadors li respongueren que els havia de pagar el treball de fer-ho, i com que no tenia prou pressupost, no ho pogué dur a terme. Així es pogueren salvar, llevat d'alguns petits destrossos en les faccions de diverses estàtues». Gerhard, en canvi, assegura que salvà els misteris de la Cova a canvi de deixar destruir el Viacrucis (pàgs. 346-347).
131. Cf. en el que en diu Gerhard, pàgs. 314-317.
132. Una necrologia manuscrita del germà Areso conservada a l'Arxiu de Montserrat explica: «Durant llarg temps el Germà Carles romangué a Montserrat, essent ben vist pels del Govern Roig. Durant les nits es dedicava a ocultar ornaments, calzes i joies per tal de salvar-los de tota riquesa que poguessin practicar els rojos. Però l'augment excessiu d'objectes sagrats que anà acumulant dins la xemeneia del forn arribaren a interceptar el pas del fum, i en voler reparar els rojos el desperfecte, descobrir en l'amagatall amb tot aquell tresor que caigué en poder del govern marxista, el qual res no malicià de les secretes tramoes nocturnes obrades pel Germà Carles». Els llibres «de no gaire valor perquè Carles no hi entenien foren retrobats en una pila. La resta d'objectes desaparegueren, igual que altres peces de la basílica: «A dintre el clos de la Basílica el boti captat és prou considerable: molts calzes, llànties ricament llavorades, les millors robes del culte, credences, l'artístic reclinatori del cambrií de la Verge, campanes, ex-vots valuosos...» (text del pare R. Díaz citat a la nota 128).
133. Es tracta del pare Josep M. Fontseré, el pare Domènec González, el pare Joan Roca, el pare Ambrós Busquets, el pare Plàcid Feliu, el germà Eugeni Erausquin i el germà Emilià Guilà, presos de la nit del 19 d'agost de 1936 i assassinats a Pedralbes (vegeu la carta de l'abat Marcet citada a la nota 44, pàg. 143). Com de costum, Areso no dóna cap precisió cronològica, però el que escriu permet de deduir amb exactitud el dia d'aquesta anada a Barcelona.
134. Ho afirma Areso mateix, tot coincidint amb Gerhard (pàg. 717).
135. Amb la mateixa finalitat, el visità també a Barcelona (vegeu abans, nota 67).
136. El germà Cardellà mateix m'ha explicat que aquesta pujada, que tenia per objecte mostrar al germà Areso el lloc on havia amagat algunes coses al costat del forn, no es pogué realitzar perquè aquell dia l'aeri no funcionava, i una setmana després Areso fou empresonat.
137. Es tracta d'un llum que servia a l'abat per a fer aixecar els monjos que per una raó o altra arribaven tard al cor i tenien obligació de «prostrar-se» davant tothom.
138. Segons notes preses pel pare Romuald Diaz d'una explicació del germà Areso, «estaban solos Gerhard y Carlos» i Negrín «subió a visitar la casa», amb la seva muller i «algún policía, sin personalidades. Con mucha ceremonia le dijo tenía mucho gusto en conocerle (eran en la portería delante de la puerta). Hice el sordo, saludando a la señora al mismo tiempo, pues yo no tenía gusto en conocerle a él. «¿Lleva Ud. mucho tiempo? No había salido para nada. «Pues Ud. es muy valiente. «Así lo dicen «respondió Carlos. «¿Se encuentra bien aquí? «dijo-. «Le respetan? «Muy bien «dijo el hermano. Pero siento la falta de la Comunidad, y creo que me respetan pues estoy en casa propia, y los trabajadores son los mismos de antes, aunque no todos. No quiso saber nada al decirle de la casa propia, y me preguntó si decía misa cada día. Les dije: «Misa? «¿Durante la revolución? No se dice, según creo, en parte alguna. Entonces hablamos de algunas cosas de la casa. Visitamos Biblioteca (no a la Iglesia) y él muy meloso, como quien no ha roto un plato. Marcharon. Sube el Comisario en seguida de coger ellos el auto. «Es posible que sea este Negrín de quien hablan por ahí? «dice él a Gerhard-. Si parece un obispo, con acatamientos y tanta cosa».
139. Devia ésser Rafael Henche de la Plata.
140. Segona Areso, Lobo visità Montserrat «acompanyat d'altres persones» dos cops i la primera vegada tingueren una forta discussió, resolta per l'«apologia» d'Areso feta per mossèn Vilar, aleshores resident al monestir. La discussió era «con motivo de querer hacer aquí primeras comuniones» i parlaren «de otras cosas religiosas que poco le interesaban». La segona vegada li proposà que anés al monestir benedictí del Pueyo «la comunitat del qual havia estat liquidada per complet» «a buscar la biblioteca».
141. Areso es deu confondre perquè Gassol fugí a França l'octubre de 1936. Segons JOSEPH I MAYOL, *El salvament del Patrimoni artístic català durant la guerra civil*, 27, Gassol féu una ràpida visita a Montserrat el 23 de juliol de 1936.
142. No sé trobar constància d'aquestes pel·lícules als dos volums de Carlos FERNÁNDEZ CUENCA, *La guerra de España y el cine* (Madrid 1972), ni al de José M.ª CAPARRÓS LERA, *El cine republicano español (1931-1939)* (Barcelona 1977).
143. El pare Garriga «el «Garrigosa» de *Les profanacions* de Puig i Ferrer» féu de delegat de la comunitat davant el Comissari i el Comitè de Monistrol.
144. Vegeu Gerhard, pàg. 339.
145. RIU, *Hospital militar a Montserrat*, 38-40, explica que, mentre ell era a Montserrat se celebraren misses clandestines a les antigues cel·les on s'allotjaven els sanitaris i que fins i tot tingué lloc un matrimoni canònic d'«una noia que havia estat infermera a l'hospital de Montserrat», en una «casa propera al monestir», presidit per un sanitari sacerdot. Riu mateix «catòlic practicant» autoritzà la celebració d'un bateig a la basílica de Montserrat.

146. Recordem que Gerhard conta que Areso cercava persones que es comprometessin a ocupar Montserrat fins a l'arribada de l'exèrcit de Franco (pàgs. 719-720).
147. Carta adreçada des de Vitòria, el 10 de febrer de 1939, als monjos de Montserrat residents a Maredsous (còpia mecanografiada a l'Arxiu de Montserrat). Recordem que, segons Gerhard (pàg. 413), Azaña no tingué ni art ni part en l'arranjament de la cambra de bany, obra del fantasiós Joan Martí i Cortada.
148. Carta citada a la nota, 44, pàg. 142.
149. Pàg. 248.
150. *Ibid.*